

Frau pagès i pressió senyorial. El cas de la Vall d'en Bas a Catalunya, segle XVI

Peasant fraud and manorial pressure in Catalonia.

The case of the Vall d'en Bas (16th century)

Fraude campesino y presión señorial en Cataluña.

El caso de la Vall d'en Bas (siglo XVI)

Joan Antoni Padrós¹

Resum

La força de l'exacció feudal es contraposa a una debilitat estructural: el control de la producció està en mans dels pagesos. Només a partir d'una anàlisi microhistòrica podem entendre els mecanismes de frau i ocultació de la pagesia (estratègies individuals o col·lectives, nivell social dels protagonistes) i valorar la resposta senyorial (pressió a través dels seus oficials o dels arrendataris, repressió, actualització o invenció de drets), en un context en què la comunitat rural s'esqueixa (endeutament, accés a la terra) i la pressió senyorial té fugues internes (els intermediaris) i es confronta als interessos d'altres senyors veïns. Aquest article fa un acostament a aquest conflicte a la Vall d'en Bas durant el segle XVI creuant dades notariales i curials per entendre les diverses estratègies i els interessos dels protagonistes.

Paraules clau: Garrotxa, Vall d'en Bas, frau, ocultació, feudalisme, batlles, comunitat rural, delme, cens, segle XVI, emprius.

Abstract

The strength of feudal exaction contrasts with a structural weakness: control of production is in the hands of the peasants. It takes a microhistorical analysis to understand the mechanisms of fraud and concealment of peasants (individual or collective strategies, social level) and assess the lordly response (pressure through their officers or landlords, repression, updating or invention of rights), in a context where the rural community crumbles (indebt-

1. ORCID: 0000-0001-9795-6495. Institut Vil·la Romana, La Garriga . Correu-e: joanantonipadros@gmail.com

Rebut: I/2022. Avaluat: III/2022. Versió definitiva: IV/2022.

Aquest article s'ha enriquit amb les observacions i els comentaris de Xavier Puigvert, Antoni Mayans i Joel Colomer.

edness, access to land) and where lordly pressure has internal leaks (intermediaries) and opposes the interests of other neighboring lords. This article approaches this conflict in the Vall d'en Bas during the 16th century, cross-referencing notarial and curial data to understand the various strategies and interests of the main figures.

Keywords: Garrotxa, Bas valley, fraud, concealment, feudalism, feudal officers, rural community, tithe, census, 16th century, community land.

Resumen

La fuerza de la exacción feudal se contrapone a una debilidad estructural: el control de la producción está en manos de los campesinos. Solo a partir de un análisis microhistórico podemos entender los mecanismos de fraude y ocultación campesinos (estrategias individuales o colectivas, nivel social de los protagonistas) y valorar la respuesta señorial (presión a través de sus oficiales o de sus arrendatarios, represión, actualización o invención de derechos), en un contexto en el que la comunidad rural se resquebraja (endeudamiento, acceso a la tierra) y en el que la presión señorial tiene fugas internas (los intermediarios) y entra en conflicto con los intereses de otros señores vecinos. Este artículo realiza un acercamiento a este conflicto en la Vall den Bas en el siglo xvi, cruzando datos notariales y curiales para entender las diversas estrategias e intereses de los protagonistas.

Palabras clave: Garrotxa, Vall den Bas, fraude, ocultación, feudalismo, alcaldes, comunidad rural, diezmo, censo, siglo xvi, comunales

Introducció

El règim feudal, aparentment tan sòlid, té una debilitat estructural: el control de la producció agrària està en mans dels agents dispersos i no de les classes extractives. La inversió en coacció necessària per garantir que no hi ha ocultació i frau (gestió de la por, presència d'oficials senyorials, legislació...) no sempre és possible ni rendible. El brillant model que va dissenyar Guy Bois (1981:361-365) ho explica a la perfecció: en el llarg termini, la pagesia lamina els drets senyorials en una tendència creixent a la reducció de la taxa de sostracció, i aprofita la distància, el costum, les inèrcies del que passa quan sembla que no passa res; però quan la conjuntura permet replantejar-ne els termes (un context de guerra, inestabilitat...), els senyors veuen l'ocasió de recuperar els nivells de vida actualitzant la sostracció que el llarg termini ha erosionat, mitjançant noves obligacions o de lectures arbitràries dels drets antics.

Les relacions entre senyors i pagesos són, doncs, dinàmiques, i varien en funció de la força relativa d'uns i altres en cada moment. El temps i les febleses de la memòria juguen

a favor dels pagesos, que s'acullen a «la tradició»; en canvi, la força de les armes i de la llei afavoreixen els senyors, que poden trencar la baralla quan els convé i començar una partida nova amb cartes millors. Com que la geografia feudal és fragmentària per definició, el joc de fluxos i refluxos no només canvia amb el temps, sinó que pot ser ben diferent en territoris molt propers.

A la Catalunya del segle XVI, el replantejament dels termes que va suposar la Sentència Arbitral de Guadalupe representà sens dubte una oportunitat per a uns i altres, però encara no acabem de tenir clar en quin sentit. La historiografia ha fet lectures contradictòries sobre qui va ser més afavorit per la nova legislació: mentre que per a alguns el poder senyorial és debilitat per la solidesa de la nova pagesia de mas, d'altres opinen que la nova legislació dona prou instruments als senyors com per recuperar allò perdut en la crisi del segle XV, i fins i tot superar el nou entrebanc que representa la inflació.²

El frau dels productors és la «matèria fosca» de l'univers feudal. La historiografia el dona per descomptat (Serra 1988: 150-151), però no el podem avaluar, i per això no tenim resposta per saber qui és vencedor en el xoc entre l'exacció i el frau. Per central que sigui, doncs, només ens podem proposar un acostament parcial a la qüestió de l'ocultació. Hem de partir necessàriament de la documentació que la sanciona, que és l'única que en parla, és a dir, la que es refereix al frau frustrat, i resignar-nos a només imaginar el frau que té èxit, que per definició no deixa rastre.

Com que la documentació és escadussera però ens ha de servir de punt de partida per intuir el que no és explícit, ens sembla que només analitzant-la a escala «micro» la podem llegir de manera correcta.

Per això mirarem d'acostar-nos a la qüestió del frau i l'ocultació a partir d'un espai i una cronologia tancats: la Vall d'en Bas al segle XVI. No pas perquè ens permeti una aproximació al frau millor que a cap altre lloc: els documents que hi fan referència són tan escassos i difícils d'interpretar sense context com a qualsevol altra banda. Però és un territori que té unes dimensions prou limitades per resultar abastable (236 focs segons el fogatge de 1553), de manera que creuar les dades notariales i curials ens permet seguir trajectòries i interpretar el sentit de molts actes.³ A més, la seva geografia senyorial és prou diversa per

2. Alguns referents impulsors d'aquest debat clàssic són Pierre Vilar (1964: III, 485-581), Montserrat Duran (1985), Eva Serra (1987). D'altres s'aniran referint al llarg d'aquest article.

3. Aquesta recerca es fonamenta en el buidat sistemàtic de tota la documentació notarial i curial relativa a la Vall d'en Bas al segle XVI. D'una banda, tots els protocols de la notaria del Mallol, que és la de la vall: Arxiu Comarcal de la Garrotxa (ACGAX), protocols del Mallol núm. 58, SN 1574 i SN 1575 (notari Joan dez Prat), 77 (Narcís Amarlic), 78 (Damià Saperà), 79 (Rafel Marc), 80 (Pere Teixidor), 81 i 82 (Salvi Esparreguera), 84, 85 i 87 (J. Mata), 86 (J. Mata i Pere Boixeda), 88 (Joan de Mitjavila), 90, 91, 92, 94 i SN (Mateu Closells), 96, 97, 98, 99, 100, 101 i 102 (Cebrià Closells), 103 (Antoni Joan Compte); d'ara en endavant només donaré el número com a referència. També s'ha buidat la informació sobre la Vall d'en Bas dels protocols d'un sol notari d'Olot per al període 1531-1555, i de tots els protocols d'Olot, Santa Pau, Sant Feliu de Pal·lerols i Castellfolliet d'un sol any: ACGAX, protocols d'Olot núm. 7, 8 i 11 (notari Pere Clos), 148 (Jeroni Bassols), 233 (Galzeran Bassols), 318 i 319 (Mateu Closells); protocols de Santa Pau núm. 241 (Joan Morató), de Sant Feliu núm. 145 i 147 (Joan Vilar àlies Ombert) i de Castellfolliet núm. 533 (Joan Abrich). L'any escollit és 1555 perquè és el més ben documentat. La notaria de Castellfolliet no té protocols d'aquest any, i l'escollit és de 1552. En relació a les fonts curials, ACGAX, Fons Cúria. S'hi agrupen de manera aparentment caòtica documents procedents de diverses cùries, probablement sense res

incloure situacions molt variables: el vescomte de Bas és senyor de la major part de terres, però el que més caracteritza la Vall d'en Bas al segle *xvi* és la fragmentació: a grans trets, els vescomtes són senyors de les parròquies de Sant Esteve d'en Bas, Sant Privat, la Pinya, Sant Joan dels Balbs, Puigpardines i Sant Quintí; en canvi, Joanetes depèn de la família Blanes; les Preses, del monestir de Sant Benet de Bages, i Riudaura, del monestir de Riudaura.

La Vall d'en Bas ha d'acostar-se molt a una unitat econòmica (Padrós 1988): hi ha un mercat setmanal al Mallol, diferenciat del d'Olot o del de Sant Feliu de Pallerols. Malauradament, aquests mercats al detall, que havien de moure gran part del volum de transaccions, són invisibles a la documentació. Però en queden rastres: apareixen «quarteres a la mesura de Bas», que no són les d'Olot, les de Bianya ni les de la vall d'Hostoles, senyal que són —o han estat— unitats econòmiques diferenciades. Tenim un sol notari per a la vall: el notari del Mallol. I una sola universitat, de la qual formen part els veïns de Sant Privat, de Sant Esteve d'en Bas, de Puigpardines, de Riudaura, de la Pinya, de Sant Joan dels Balbs, de Joanetes... però no els de les Preses, que depenen de l'abat de Sant Benet de Bages. Diverses geografies, doncs, que, eixamplant-se o estrenyent-se, s'acosten i s'ajusten, sempre amb inexactituds, sempre amb excepcions, als límits de la Vall d'en Bas.

Que la vall «existeixi» no ens ha de fer concebre-la, però, com un sistema tancat. Olot és un gran focus d'influència, i els habitants de la Vall d'en Bas hi van a comprar o a vendre, s'hi casen, hi emigren, hi busquen crèdits, hi van al notari, utilitzen sovint les mesures d'Olot. I, quan no és així, són els olotins els qui els busquen.

No només es mouen les persones; també es mou bona part del que resulta del seu treball. El delme i altres prestacions senyorials drenen recursos de baix (el pagès) a dalt (el senyor), no cal dir-ho, però també de la vall cap enfora: els vescomtes de Bas han entroncat amb els Cabrera, el monestir de Sant Benet de Bages queda molt lluny.

La recaptació, la normativa, l'administració de justícia..., queden en mans d'agents locals, però en darrera instància es depèn d'Hostalric, de Girona, de Barcelona...

Unitat geogràfica, doncs, però no aïllament.

Nivells de frau: entre l'individu i el col·lectiu

En l'imaginari senyorial, una lluita pagesa coordinada —no necessàriament oberta, sinó també per a l'ocultació— devia ser un malson recurrent, especialment després del conflicte remença del segle *xv* (Verntallat era de Sant Privat d'en Bas).

No hi ha motius per a l'alarma: a la Vall d'en Bas, com probablement a tot arreu, de la crisi del segle *xv* en devia resultar un procés darwinista de desaparició dels febles que va alimentar els forts. Els masos es concentren, al segle *xv*. Entre 1400 i 1450, per exemple, hi

més en comú que el fet de passar per mans dels notaris (que actuen com a tals o com a jutges). Pel que fa a la Vall d'en Bas, hi ha documentació de les corts senyorials de les senyories de Bas, de Joanetes i de Riudaura, però també de les del lloctinent del veguer reial i el procurador de l'abat de Ripoll a Olot.

ha 18 famílies amb mas a Puigpardines i al segle XVI n'hi ha, en canvi, 12; a Joanetes són 29 i 22; a Sant Joan dels Balbs, 10 i 4; a les Preses, 38 i 27. Aquesta pagesia de mas no té cap interès en un enfrontament obert amb les estructures senyorials.

Tampoc percebem cap acció coordinada de part dels que no tenen accés a la terra. Els fills segons tenen sortida al nucli emergent d'Olot, o probablement rehabituen els antics masos rònecs que ara formen part del mas, en una conjuntura en què el creixement demogràfic encara pot ser absorbit però la terra comença ser escassa (Padrós 1997). Pel que fa a la mà d'obra, la no qualificada està garantida en moments d'alta demanda de treball per l'arribada massiva d'occitans i gascons, però també per un flux estacional des de comarques veïnes i de la mateixa Garrotxa,⁴ i també per l'externalització de feina per part dels masos veïns més empobrits. Els desplaçaments de bracers i jornalers alliberen de pressió les oscil·lacions del mercat del treball, i eviten que les tensions s'enquistin.

Hi ha, és clar, una conflictivitat constant de baixa intensitat (baralles, agressions) o sexual (abusos, violacions) (Padrós 2019b), però no trobem la conflictivitat que sol rodejar la misèria: en la documentació curial relativa a la Vall d'en Bas hi ha només dos litigis per robatori de béns i un per robatori de bestiar; en canvi, hi ha una trentena de litigis per la propietat de la terra. I el bandolerisme, més que d'assaltants de camins, és en gran mesura dependent del poder senyorial (Padrós 2021). Ni els uns ni els altres prenen un sentit antifeudal.

Tot i això, hi ha instruments potencials de coordinació pagesa molt diversos (la parròquia, la memòria col·lectiva, les xarxes d'avaladors) que poden permetre mitigar o eludir la fiscalitat senyorial si la conjuntura fa que els avantatges relatius de coordinar-se siguin més que els del canibalisme que implica aprofitar-se de la ruïna dels veïns quan la terra és escassa.

Però fins i tot quan la comunitat rural no té estímuls o mecanismes per a la coordinació, la lògica individual impulsa cadascuna de les explotacions a buscar maneres de minimitzar la sostracció senyorial; no només en moments de feblesa pagesa, també en situacions d'opulència. I la suma de les lògiques individuals, atomitzades, simultànies, contradictòries perquè afecten la punció senyorial però també la relació amb els iguals (Gifre, Bosch, Congost 1997: 83), té una força formidable que requereix dels senyors un control i una presència que no sempre poden garantir.

Només amb el repàs a escala local podem entendre i ponderar la lògica d'aquestes accions per part d'una pagesia que respon a realitats i interessos molt diferents, sovint contradictoris. Per facilitar-ne la lectura faré servir en aquest article un índex molt primari però que pot ser útil per llegir la dinàmica dels diversos masos o famílies: l'acumulació d'operacions que sumen patrimoni (compra de terres, fer de creditor en préstecs) o que en resten (venda de terra, deutors) a partir del buidat sistemàtic de tota la documentació curial o notarial conservada. És un índex molt poc fi, en el sentit que compta de la mateixa manera la venda d'un mas que d'una peça, o un crèdit puntual per una petita quantitat

4. L'estudi clàssic a la Garrotxa sobre la immigració francesa és de Josep M. de Solà-Morales (1970). He mirat de complementar-lo a Padrós (2021a: 53-61).

que un censal per un import significatiu. En canvi, les operacions que impliquen recuperar patrimoni perdut (lluir un censal o una peça venuda a carta de gràcia) ni sumen ni resten. Expressaré el balanç així: Graeres (+22) —perquè trobem la família Graeres de Sant Privat en 56 operacions al llarg del segle, de les quals 17 impliquen pèrdua de patrimoni i 39 acumulació, és a dir el balanç és positiu en 22 operacions—; o bé Armenguer (-27) —perquè trobem la família Armenguer de Sant Esteve d'en Bas en 87 operacions, de les quals 57 impliquen pèrdua de patrimoni i 30 acumulació, és a dir el balanç és negatiu en 27 operacions.

El frau de les unitats d'explotació

Les accions individuals responen a estímuls diferents cada vegada, però tenen patrons comuns. L'efecte és el mateix (la laminació de l'exacció senyorial) però les lògiques i els protagonistes poden canviar segons la modalitat i l'estratègia seguida, i un acostament individualitzat als casos ens ha de permetre entendre-les.

La documentació possibilita detectar una gamma d'opcions de frau diversa que podem agrupar en tres grans blocs: l'ocultació de parts de la collita, la producció en espais invisibles als exactors, els impagaments que són fruit de la ineficiència en el control.

L'ocultació

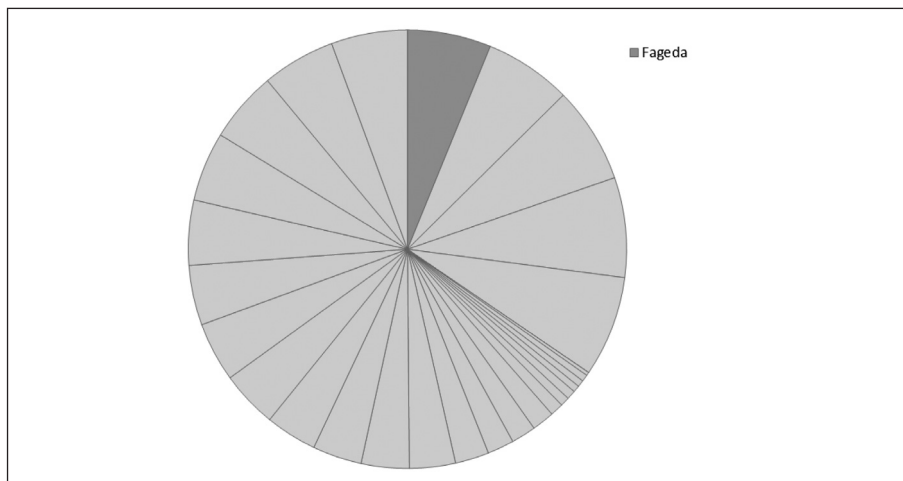
Un dijous del mes d'agost de 1545, mentre tres veïns ajudaven Antoni Fageda de les Preses a fer el paller, es va presentar al seu mas Elionor, esposa del donzell Bartomeu de Montagut, senyor del castell del Coll i de Rocacorba, però també batlle de la parròquia de les Preses en nom del monestir de Sant Benet de Bages. «Essent allí cridà an Fageda y se.n muntà en casa de dit Fageda»; els veïns, que deuen haver deixat de fer el paller, s'ho miren amb expectació; l'estada a la casa s'allarga, de manera que el testimoni «se maravalava molt... què feyan tant en casa», i comencen a suposar... «passa paril que an Fageda no aga defraudat lo delma...». En efecte, una estona més tard es confirma: Antoni Fageda havia reconegut 66,5 quarteres de forment, però quan la senyora Montaguda «volgué mesurar lo blat tenia en sa casa» n'hi trobaren 90 quarteres, i afegint-hi «lo que havia venut y menjat» es calcula que n'havia collit 96, és a dir que ha deixat de declarar prop d'1/3 de la collita.⁵

No sembla una ocultació gaire elaborada: «no.u tenia de ocultat ni amagat en ninguna part, que tot era dins lo graner y cambras», i assegura no haver «amagat blat per caxas, vaxells ni sachs ocultats». Li imposen una pena de 12 lliures: com que el blat es deu pagar al voltant dels 16 sous per quartera,⁶ la sanció representa un mínim de 15 quarteres. Com

5. Arxiu Comarcal de la Garrotxa (ACGAX), Cúria, XVIII,9 (1545).

6. És el preu en què es valora dos mesos abans en un debitori a la Vall d'en Bas. ACGAX, Cúria XXVIII, 1, 28/5/1545.

Gràfic 1
Aportació del delme del blat als masos de la parròquia de les Preses (1567)⁸

que el delme correspon al voltant del 9% de la producció,⁷ la sanció per l'ocultació de 30 quarteres de blat equival a l'import del delme de 166 quarteres, més del quintuple del que li correspondria pagar per la part ocultada.⁸

La Fageda és un mas gran: en tres recomptes consecutius fets al cap d'uns vint anys, ocupa el cinquè lloc sobre un total de 30 d'un hipotètic rànquing de producció a les Preses; ha devorat altres masos tocats per les crisis del segle xv: la Codina, la Verneda, les cabanes d'en Serra i del Colomer; a diferència de tants altres masos, en cap moment de tot el segle xvi perd patrimoni (tampoc en guanya); fa de fermança de veïns endeutats.

Però és cert que Antoni Fageda deu passar dificultats puntuals pels volts del moment en què fa el frau. De fet, explica que ja ha venut 3 de les quarteres amagades «per necessitat de dinés tenia». Sabem que té sis fills, i que uns mesos abans del frau ha signat un debitori per valor de 15 lliures amb un dels grans prestadors comarcals; poc després, el 1548, comença un llarg litigi contra els seus germans, que li reclamen part de les terres com a dot de la seva germana, un litigi que s'allarga quinze anys i en el qual li toca pagar les costes; fins i tot és empresonat arran d'una baralla provocada perquè agafa llenya d'un bosc que està en litigi amb un veí.⁹

7. Naturalment el valor del delme és molt variable; però 1/11 és «la quota del delme i la primícia més habitual» (Gifre 2012: 84).

8. ACGAX, Cúria XXVII, 1 (1566-1567).

9. Sobre Antoni Fageda: ACGAX, Cúria XXVIII, 2 (1545), XV, 4 (1548) i XII, 9 (1562), XXVII, 1a (1566) i 1c (1567), XXVIII, 8 (1566), XVIII, 6 (1574); protocol notari Mateu Closells SN, 8/12/1568. Sobre els masos agregats, Pagès i Pons (1984: III, 71-72)

Tenim notícia d'alguns altres defraudadors: Joan Mir, pagès de la parròquia d'Olot, ha fet frau en el delme de l'abat de Ripoll; Joan Brugatsdevall, també de la parròquia d'Olot, és denunciati per defraudar 26 quarteres de blat, i l'any següent una altra vegada perquè «tenia oculta» farina, «que n.i havia trenta quarteras ho més»; a Vidal Masó «se li fa empara i fadiga del blat» que ha amagat a casa d'un veí; Pere Compte, de Joanetes, s'ha endut garbes d'un camp, les ha batut i amagat sense pagar els drets corresponents; deu ser un cas semblant al de Miquel Campamar de Joanetes, del qual només sabem que el batlle li imposa una pena de 6 ducats «per haver preses garbes»; Mateu Feixes, també de Joanetes, és detingut perquè ofereix al batlle «que vingués cercar lo blat que tocava a sa part per lo delme», però no està disposat a cedir-li la palla, perquè «la palla era mia»; els Mata de les Preses són denunciats per fer frau al delme.^{10 11}

Quadre Endeutament als masos de la Vall d'en Bas (segle xvi)¹¹

	Masos amb endeutament preocupant (%)	Masos amb endeutament irreversible (%)
Puigpardines	14,3	7,1
Joanetes	10	30
La Pinya	0	7,7
Les Preses	28,6	0
Sant Esteve d'en Bas	11,9	11,9
Sant Privat	25,8	6,4
Sant Joan Balbs	25	0

Tenen en comú estar vivint situacions desesperades. Joan Brugatsdevall implora contra l'empara que se li fa del blat i la farina, perquè tem que «sa família muyren y parescan de total fam»; pel que fa als pagesos de mas de Joanetes i de les Preses, tenen en comú que viuen processos que els porten a l'endeutament, al trossejament progressiu del mas (vendes de parcel·les a carta de gràcia i definitives), que es faci empara de les seves propietats, fins i tot a perdre el mas: els Compte tenen un -32 en el nostre índex, els Feixes -19, els Mata de les Preses un -6.¹² Formen part del 15% de famílies de la vall d'en Bas que van viu-

10. Joan Mir ACGAX, Cúria VII, 40b (nd), Joan Brugats Cúria II, 5 (1566) i XII, 23 (1567), Vidal Masó prot.88 (14/5/1549) Pere Compte Cúria XX, 21 (1566), Miquel Campamar prot. 82 (25/10/1537), Mateu Feixes Cúria XXIII, 9 (1591), Mata a Pagès i Pons (1984: II, 213).

11. El quadre recull les conclusions de la recerca inèdita (Padrós, 1995a), parcialment publicada a Padrós 1995b, 1997 i 2000.

12. Com a justificació del nostre índex, de manera indicativa en aquest primer exemple: per als Feixes: ACGAX, Cúria I, 5 (1556), VII, 8 (1569) i 33 (1569), XIV, 23 (1591?), XVI, 10 (s.d), XVIII, 7 (1558), 9 (1545) i 23 (1537), XIX, 27 (1568)

re al llarg del segle situacions d'endeutament irreversible (Padrós 1997 i 2000). El frau associat a l'ocultació, doncs, deu ser un risc assumit en un context de desesperació.

Espais invisibles

La pagesia té un recurs per eludir la fiscalitat que no passa per l'ocultació: l'aprofitament d'espais lliures de delme i d'altres drets. No és certament un procediment legal, però és difícil de detectar i no genera sancions tan implacables. Poden ser espais comuns o les mateixes terres senyorials.

a) Espais comuns

Hi ha espais per als quals el marc feudal no preveu capacitat productiva, i per tant queden al marge de les reclamacions de drets. Per això camins i marges, i també l'aigua, pateixen la pressió d'un entorn pagès que sap que en gran mesura els seus actes queden impunes: els veïns, si no són directament afectats, s'ho miren amb indiferència.

També són espais comuns els emprius, que pateixen la pressió de les artigues i de la privatització, però aquí sí que s'enfronten a la col·lectivitat que els envolta, que resulta perjudicada per l'apropiació d'uns pocs.

i) Camins i marges

Els camins pateixen l'erosió dels camps dels pagesos que els envolten. Deu ser un procés lent, pam a pam, cada any una mica més, però només són detectats de manera esporàdica: Bartomeu Molleres és sancionat «per haver llaurat en lo camí real», i Vicenç Saguer de Bianya «per haver tapat sens licència un camí missader». Pel que fa a Mateu Mercadal de Joanes, «a desfet un camí passager qui va de Sant Steve a Coll de Bracons»; deu ser un cas semblant el de Joan Riera de Sant Privat: l'aigua del riu, «a causa de las plujas» ha «sgorrancat» el camí que passa per sobre l'era de casa seva; ho ha aprofitat per estrènyer el camí, i els veïns se'n queixen.¹³ Maria Antonia Carmona (1995: 121) suggereix que l'eixamplament dels camps agafant el camí té l'avantatge que és terra abonada pel pas del bestiar, i probablement és així, però al meu entendre l'estímul fonamental és el fet que llaurar els camins permet obtenir producció lliure de drets: ningú preveu cobrar delme d'un lloc on no es

i 33 (1590), XXII, 2 (1557), XXIII, 9 (1591), XXVI, 2 (1535), XXVIII, 2 (1544-1546) i 8 (1566); prot d'Olot 148 (25/1/55); prot. del Mallol 58 (13/7/1578 i 15/2/1580), 80 (17/3/1534), 82 (14/12/1536, 2/1/1538, 20/10/1538, 22/3/1548, 20/5/1548), 86 (13/4/1555), 87 (6/3/1555, 2/2/1556, 13/4/1556, 19/4/1556), 101 (27/9/1577), 103 (23/8/1581). Per als Compte Cúria I, 1 (1573), VII, 7 (1573), XVIII, 23 (1537), XIX, 23 (1573) i 27 (1568), XX, 7 (1556) i 21 (1566), XXVI, 2 (1535) i 4 (n.d.), i XXVIII, 2 (1540-1545) Prot. d'Olot 148 (11/1/1555) i del Mallol 82 (14/7/1537, 2/1/1538, 6/8/1539), 84 (5/3/1545, 21/9/1545), 85 (1/3/1548), 86 (26/5/1554), 87 (26/9/1555, 10/4/1556), 90 (21/5/1559, 15/11/1559)

13. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Reial Patrimoni, Mestre Racional (núm. 28 Batllies Generals), núm. 1632 (9/10/1593 i 13/3/1597); ACGAX, Prot. 88 (23/5/1549) i prot. 100 (16/5/1576).

pot llaurar. A més, observa la mateixa autora, les denúncies són lentes, permeten fer com a mínim una collita, i no sempre és fàcil demostrar els límits originals del camí: el batlle que denuncia que s'ha desfet el camí que porta al coll de Bracons, per exemple, ha d'aportar tres testimonis per tal que es pugui «redressar dit camí».

Una situació semblant deu ser la dels marges de les rieres: a en Macià de Sant Privat se li fa empara del blat que ha sembrat en un camp situat «en lo aygavers de Riudaura»; com que el seu mas voreja la riera que determina el límit de les dues parròquies, ha obtingut unes 17 càrregues de forment sembrant l'aiguavertent que correspon a Riudaura sense pagar-ne drets; els prohoms designats pel batlle i el representant del monestir desfilen per constatar el frau. Finalment s'acorda que pagarà un delme pel blat collit, però amb una multa mínima, que de fet no deixa de ser un estímul a seguir-ho intentant: 20 sous.¹⁴

ii) Aigua i molins

L'ús de l'aigua per a molins, tot i que es podria interpretar que era d'accés lliure (Mallorquí 2012), sol estar sotmesa a l'establiment feudal, que pot ser estacional si els cursos dels rius i les rieres són irregulars (Serrano 2012). Les quantitats que es paguen en concepte de cens són irrisòries: un sou per any en el cas del molí paperer que tenen els Collferrer d'Olot, que són una família ennoblida al segle XVI amb vincle amb el món dels negocis, per a qui un sou és un cost irrellevant. Però l'accés a l'aigua no deixa de ser un recurs finit, i no deu ser una qüestió de preu: no obté l'establiment de l'aigua qui vol, sinó qui pot, i no tothom té el poder dels Collferrer. A en Riba de Bianya el batlle l'acusa d'haver «encorregut de aver presa aigua del riu de Bianya per un molí seu sens licència de la Ballia General» i li penyoren un burro, però com que el necessita negocia que li canviïn per una «tassa de argent»: el batlle acaba venent la taxa per quinze lliures, és a dir 300 vegades el que paguen els Collferrer per l'establiment d'aigua al seu molí.¹⁵

Recerques recents (Solà i altres 2021) estan acreditant l'existència de molts petits molins a la Vall d'en Bas; la majoria han deixat prova arqueològica, però no documental, perquè es devien fer al marge de la cultura escrita de les estructures senyorials. Elvis Mallorquí ho interpreta com una prova de la força relativa de la pagesia, que imposa l'existència de fet dels seus molins a uns senyors que no poden obligar-los a portar el gra al molí senyorial. El fet de ser molins molt rudimentaris ho facilitava: «és la veritat que la aygua de dita ribera de Juanetas és poca y tant poca que no s.i pot molre sinó a bassades... y és ver que las basses tardan molt a omplir-se». Però a diferència del que s'ha documentat per al segle XV (Marcó 2015: 71; Mallorquí 2012) no és una empresa col·lectiva (amb molins d'ús compartit), sinó individual, i hi ha conflictes entre veïns perquè l'aigua és escassa: quan Mateu Comes de Joanetes vol fer un molí més amunt que el d'en Borina, esclaten les denúncies perquè li pren aigua.¹⁶

14. ACGAX, Cúria, II, 3 (1534).

15. ACA. Reial Patrimoni, Mestre Racional (núm. 28 Bailies Generals), núm. 1632 (1598-1599).

16. ACGAX, Cúria, XXIV, 4 (1568).

iii) L'erosió dels emprius

A la Vall d'en Bas del segle *xvi* molts símptomes ens indiquen que la terra és escassa, com a mínim en termes relatius (Padrós 2000: 44-46). Utilitzades al límit les terres dintre del mas, cal buscar-ne fora: hi ha dotzenes de conflictes entre veïns pels límits de les propietats, i n'hi ha d'haver molts altres que no arriben a l'àmbit judicial, sigui perquè es resolten de manera privada, sigui perquè queden en la mediació comunitària.

Com que les terres del mas estan totes ocupades, i es deuen reduir les pastures per augmentar la superfície cultivable, cal trobar pastures fora del mas. Ocasionalment, els masos es poden aprofitar del «moment» dels masos veïns: no tots els masos necessiten sempre totes les terres, i els veïns poden treure profit del procés d'expansió i dilatació de les necessitats de les famílies. Són solucions individuals: donen sortida als dèficits del mas, però no resolten el problema del conjunt de la comunitat o, en tot cas, el resolten només temporalment. Algunes d'aquestes cessions temporals poden generar confusió, perquè els béns privats oberts al comú es poden associar, en la fràgil memòria popular, als emprius: «no sap dita pessa de qui és y que sempre la vista poçahir hi empriuar a tots los de Junetas perquè és empriu de tots los de Junetas y que may la vista conrohar fins ara», testimonia Miquel Esquenadasens; però la documentació acredita que és propietat del mas Feixes.¹⁷

Ho resumeix bé un testimoni de les Preses: les herbes del senyor de Pinós «se valen ara molt més que antigament se solien valer y axí las arrenda a major preu... y ha fetes fer y fa fer moltas artigas... de las qualls ha molt mes profit que no.n solia aver».¹⁸ Per això el bestiar pressiona els camps dels veïns: a Riudaura, que és una parròquia de 24 focs, un registre de menys de dos anys recull una trentena de litigis.

No hi ha terres verges, i per tant les opcions són les terres comunals i els boscos. A vegades la pressió és directa: les artigues; d'altres, indirecta: els ramats que no poden pasturar en altres llocs. Però és simptomàtic la documentació que ens parla d'aquest fenomen: la de la Cúria, perquè tant boscos com emprius tenen incorporats legislació «conservacionista».

Com que cultius i bestiar pressionen la terra, s'extremen les restriccions als emprius: a Riudaura i a Joanetes hi ha crides reiterades en les dècades dels vint i dels trenta per evitar l'accés als emprius dels que no hi tenen dret;¹⁹ mil ulls observen qui accedeix als emprius: quan en Pey Soler, gascó, porta a pasturar les seves vaques, eugues i altre bestiar als emprius de Joanetes, nou veïns s'apressen a denunciar-lo²⁰ (en una parròquia de 28 focs). I ho fan tant els masos benestants com els més desfavorits: entre els denunciants hi trobem les famílies més amenaçades per la pèrdua de patrimoni, com els Camps (-43), Compte (-32), Feixes (-19), Clapera (-19), Guitart (-8), Coromina (-7), però també les més afavorides: els Comelles (+22) i els Borina (+11). I no només es restringeix el «qui», també

17. ACGAX, Cúria XVIII,7 (1558).

18. ACGAX, Cúria, II, 17 (1546).

19. Per a Riudaura: ACGAX, Cúria II, 24 (1533); i Monsalvatje (1889: IV, 199); per a Joanetes Cúria, XVIII, 23 (1537).

20. ACGAX, Cúria, XVIII, 23 (1537).

s'estableixen normes estrictes sobre el «com» amb normes concretes per al seu ús.²¹ Els drets a emprar es poden comprar a qui no els utilitza, però en molts casos es generen confusió i litigis.²²

La privatització fraudulenta de part de les terres comunitàries permet accedir a superfícies productives exemptes de pagar impostos. És difícil valorar l'abast d'aquest fenomen al segle XVI: és un procés que genera poca documentació (Gifre, Bosch, Congost 1997: 66-67). L'assalt als comuns està documentat a la Baixa Edat Mitjana, però la veritat és que devien gaudir d'una «mala salut de ferro», perquè la historiografia està d'acord a afirmar que sobreviuen fins a l'onada de privatitzacions de finals de segle XVIII. En el fons, el que la documentació recull és el negatiu de la força comunitària: quan no és agredida no genera registres. Per això la constància dels conflictes tant pot reflectir l'expressió d'una amenaça com la prova de la vitalitat de la comunitat rural (Olivares 1995: 337). En realitat, no és un procés unidireccional sinó que és, com planteja Bringué (1996: 119), un «vaivé de signe oposat, en una dialèctica constant entre solidaritat col·lectiva i individualisme»; segons els contextos, el protagonitzen els inversors urbans, la pagesia sense terres, l'aristocràcia... (Domínguez 2016; Gifre 2012: 584).

En el nostre entorn de la Vall d'en Bas s'han documentat conflictes per la privatització dels empris al segle XVII (Solà 2003: 680; Solà 2014: 38-41), però en trobem també evidència al nostre segle XVI, i segur que també en trobaríem en períodes anteriors. No són fàcils d'interpretar; per exemple, el 1575 Joan Collell de Sant Privat es queixa que el bestiar del batlle Bartomeu Moner ha fet destrosses en el mill que havia sembrat; la resposta del batlle és que aquelles terres són empriu de tota la parròquia; i ho hem de llegir com una ocupació de les terres comunitàries de part d'un pagès en ple procés d'empobriment (-9), o bé d'un abús de l'autoritat del batlle?²³

També és a Sant Privat on ens consta una denúncia d'agressió als empris: Pere Gelabert protesta el 1571 perquè els de la vila del Mallol «han tancat lo llur y pres lo ageno per propi», i no pot doncs entrar a cert prat que fins ara ell llaurava; a diferència del model clàssic dels *enclosures*, aquí és la comunitat la que fa tancaments per recuperar els seus empris. El més interessant del cas és que per reforçar els seus arguments esmenta una quinzena de noms («y altres», per a una parròquia de 53 focs) que, com ell, «han tancades o conroades» terres «que no poden provar ser pròpies... les quals se pasturen de comú».

Si fem un repàs del perfil d'aquests veïns que s'han apropiat de part dels empris i dels espais comuns (camins, marges, aigua) podem constatar que qui els assalta, com passa en altres contextos (Luchía, 2004), són els dos extrems de la comunitat. Hi trobem famílies en ple espiral de deutes i fragmentació patrimonial com els Macià (-9), Collell (-9), Moner (-7), Verntallat (-4); d'altres que estan en cert equilibri com els Carrera (-1), Esperó (-1),

21. Per als empris que regula l'obra de Sant Privat, per exemple, ACGAX, prot. 80, 1/1/1533; també X. Solà (2005: 906-907).

22. ACGAX, prot. 88, 4/4/1549. Cúria, XIVbis, 12 (1585) Manual d'Acords I (2/8/1552, 13/11/1552, 24/12/1552, 30/1/1560), II (17/6/1565), III (16/5/1579, 29/5/1588); Cúria XIV, 29 (1569); prot. 88 (24/4/1549 i 17/7/1549).

23. ACGAX, prot. 99 (11/1/1575).

Ferrarons (-1), Oriol (-2), Pascol (+3), Mercadal (+5); però també els masos que s'enriqueixen al llarg del segle, com els Graeres (+22) o els Massegur (+6), i fins i tot Bartomeu Albert (+21), que té el càrrec de veguer en nom del vescomte de Bas!

El frau que suposa l'apropiació de les terres comunals exemptes de delme no té una sanció comparable a la defraudació dels impostos senyorials, perquè la comunitat no té la contundència executiva del poder senyorial. Per això surt gairebé impune. Per què no participen d'aquest assalt altres famílies empobrides o enriquides? Potser per raons de veïnatge dels emprius, o altres raons circumstancials: l'ocasió fa el lladre.

b) Boscos i terres senyorials

Tot i que pot semblar paradoxal, el frau perfecte és explotar les terres del propi senyor: per definició estan exemptes d'impostos. La distància, la multiplicitat confusa de límits, la complicitat dels veïns (que a diferència del que passa amb els emprius no tenen cap estímul per a la denúncia) permeten que aquest «atac per la rereguarda» tingui certes opcions d'èxit. Altra vegada, només ens consten els casos en què el frau és detectat, i no podem valorar si són símptomes d'un procés generalitzat o no.

Les denúncies senyorials que ens consten són en general a la parròquia de Joanetes; és precisament la parròquia de la vall que pateix un percentatge més alt de processos d'endeutament al llarg del segle (Padrós 1997: 42-45); es fa difícil valorar si és perquè la desesperació pagesa porta a defraudar més que en altres parròquies, o bé si és perquè la presència d'un poder senyorial proper (el senyor de Joanetes) facilita el control i se sanciona el que en altres dominis de senyors més allunyats (el vescomte de Bas, els monestirs de Sant Benet de Bages o de Ripoll...) es fa amb impunitat; probablement són totes dues coses alhora. En un sol mes, el procurador fiscal senyorial denuncia una dotzena de veïns (en una parròquia de 28 focs) per tallar arbres i garbes, i per artigar al bosc del senyor. En unes denúncies sense datar, però que han de ser molt properes en el temps a l'anterior pels noms que s'hi recullen, es denuncien tres veïns més, per tallar llenya i collir blat en una artiga del mateix senyor de Joanetes. Encara a la mateixa parròquia, dos anys més tard són denunciats tres pagesos per la mateixa raó: aquí es quantifica el blat collit: Rafel Coromina «20 quarteres de blat que ha culidas en una artiga ha feta en lo meu bosch sens licència... y coranta sous per lo valor dells aubres allí ha tallats»; Bartomeu Aulina 40 quarteres i 7 lliures per dany als arbres; en Cap d'Olla gascó 20 quarteres de blat.²⁴ Són quantitats apreciables: recordem que l'Antoni Fageda que havia amagat 1/3 de la seva collita a casa seva havia declarat 66 quarteres de 90 collides en total.

I no només s'hi artiga i talla llenya: també s'hi pastura sense permís el bestiar. Quan el batlle de Joanetes acusa Pey Soler d'haver fet una tala en una devesa senyorial i haver-hi portat a pasturar vaques que s'han menjat totes les herbes, ell explica que les hi va portar perquè abans hi ha vist els bous d'en Comelles i les ovelles d'en Camps i d'en Carrera. En

24. AGCAX, Cúria XXVI, 2 (1535), XXVI, 4 (n.d.) i XVIII, 23 (1537).

un altre procés, en Compte diu una cosa semblant: «és veritat... a causa que tots los altres de Joanetes n.i talaven y que y ha agut lo dit blat».

El que tenen en comú tots els noms que protagonitzen aquest assalt als dominis senyorials (excepte en Comelles, +22) és que pertanyen a masos en procés de pèrdua de patrimoni durant el segle: Aulina (-7), Camps (-43), Carrera (-1), Comes (-1), Compte (-32), Coromina (-7), Feixes (-19), Ferrer (-15), Valls (-3). Hem d'afegir, però, un altre perfil d'artiguaires als boscos senyorials: homes sense terra ni gaire estabilitat a la vall (desapareixen de la documentació en un període relativament breu, després de tres o cinc anys de presència), a qui trobem fent de mossos o de pastors: en Cap d'Olla gascó, en Ricart, en Fradera. No sembla que en la seva agressió als emprius actuïn com a empleats de masos que els acullen, com passa en altres contextos (Valls 1990: 114-115); més aviat fa l'efecte que és l'única manera que tenen d'accedir a la terra essent com són cossos aliens al sistema, que s'estan a la parròquia per raó de contractes curts o de manera estacional (Barquer 2018: 57).

Tenim altres processos de tales i artigues en boscos de dominis senyorials, tot i que no tan ben documentats: a Tortellà, Batet, Sant Joan les Fonts.²⁵ Hi podem afegir les crides, que probablement es fan perquè s'ha detectat l'erosió pagesa: prohibició de caçar perdius, i també de tallar boscos i pasturar a Joanetes, Riudaura, a Santa Pau, a Begudà.²⁶

En molts d'aquests processos, el que rau de fons és un litigi implícit per la titularitat dels boscos i emprius. N'és un bon exemple un escrit solt que tenim dels pagesos de les Preses: l'abat del monestir de Sant Benet de Bages ha fet publicar la prohibició que «ningú gos ni presumisca lenyar, tallar ni ab son bestiar empriu ni pasturar en los boschs e muntanyes» de la parròquia; els pagesos (però també el batlle) argumenten que les terres no són del monestir: «de immemorial temps ensà» els veïns de les Preses «són en possessió de tallar... la lenya y fusta necessaris per llur empriu y axí mateis en... pasturar llurs bestiaris propis axí de conreu com altres».²⁷ No tenim el context per a aquest procés, ni sabem si expressa una ofensiva senyorial o bé l'erosió pagesa. Probablement es tracta de totes dues coses: potser remotament les terres van ser del monestir, que pot al·legar-ne proves escrites, però els hàbits consuetudinaris han portat la comunitat a fer-ne ús, i poden al·legar la memòria «de immemorial temps ensà». El poder relatiu de cada actor en la conjuntura concreta decideix qui s'imposa en el present... però la dialèctica es reinicia altra vegada.

Oblits i errors

Les estructures extractives feudals són molt poderoses quan es concentren en un objectiu, però en canvi els automatismes per exercir-ne el cobrament universal i sistemàtic no sempre són prou eficients: les matemàtiques són aproximatives en les societats àgrafes,

25. ACGAX, Cúria VIII, 11(1512) i XIVbis, 76 (1577).

26. Monsalvatje (1889: IV, 200); ACGAX, Cúria VIII, 21 (1560); Manual d'Acords I (20/7/1563) i Cúria, XVIII, 23 (1537).

27. ACGAX, Cúria, VIII, 21 (1560).

els registres escrits sovint són contradictoris, la dispersió de les parcel·les en dificulta el control fiscal, hi ha molts pagaments per quantitats ínfimes per al cobrador que tendeixen a ser negligits, les estructures de cobrament no poden garantir el control de la variable fonamental que és el volum oscil·lant de producció en els pagaments proporcionals com el delme, hi ha marge per a l'elusió fiscal amb la introducció de conreus no gravats i els oficials senyorials responsables del control formen part de la mateixa societat que han de supervisar, i tenen interessos creuats.

Tot aquest conjunt d'ineficiències estructurals no són necessàriament beneficioses per als productors. El marc d'incertesa obre espai per a la lluita, que tendeix a ser silenciosa, basada en el costum i progressiva en el cas dels interessos pagesos, i en canvi és contundent, concentrada en el temps i escrita quan s'imposa la lògica senyorial. L'aparició d'intermediaris (els arrendataris de drets senyorials) contribueix a reforçar el poder dels extractors, perquè els seus beneficis són inversament proporcionals a la laminació de drets.

Només una anàlisi conjuntural i local ens pot acostar a valorar la força relativa de les forces contradictòries del poder feudal extractiu *versus* les inèrcies que faciliten la tendència a la caiguda de la sostracció.

a) Incerteses escrites

Triem un mas a l'atzar: el mas Colomer de les Preses; el que recull de manera exhaustiva el capbreu de 1507 (Pagès 1984: I, 222-224) signat amb el monestir de Sant Benet de Bages no coincideix amb el que consta en un llevador del batlle de 1550,²⁸ que ha elaborat a partir dels llevadors dels seus dos antecessors (i que per tant no respon només a la conjuntura de 1550, sinó a la vintena d'anys anteriors).

Monestir de Sant Benet de Bages	Capbreu 1507	Llevador 1550
Cens pel mas	33 diners (Nadal)	55 diners
	3 gallines (Pasqua)	3 gallines
	6 ous (Mare de Déu d'Agost)	
	1 q 2 p faves	1 q 3 p faves
	2 p forment	3 p forment
	1 q ordi	1 q ordi
Redempció d'homes i dones	3 sous	

28. Arxiu de Montserrat, Fons Bages, les Preses, 8.11.13.28 (1550).

Cens per la cabana del Puig	½ q 1 p faves	
	1 p forment	
	1/2 q ordi	
	1 corbell de raïm de 5 roves	2 corbells raïm
	Esplets, delme, tasca	

La fragmentació fa encara més difícil el control, perquè a més hi ha algunes parcel·les d'aquest mateix mas Colomer que tenen orígens diversos, i per tant els pagaments al senyor eminent pel mas principal originari conviuen amb pagaments a altres senyors: el vescomte de Bas, el senyor de Balbs, el monestir de Sant Benet de Bages, l'obra i el rector de les Preses.

Pel que fa al batlle de les Preses, els dos documents encara són més divergents: l'exacció només contempla alguns ítems en el capbreu, però en canvi en el Llevador prou se'n cuida el batlle de documentar per escrit tota la gamma de la seva depredació:

	Capbreu 1507	Llevador 1550
Drets del batlle de les Preses	1 corbell de raïm de 5 roves (delme del cànem)	
	2 quarterons de vi	
	1 feix de palla	1 feix de palla
		1 polla per cada pollí o vedell
		Redelme per la llana
		Redelme per llegums
		Cuixes de bous, vaques i salvatgines que es matin al terme
		Bans i penes de 5 sous
		3 sous 4 diners per cada lliura de foriscapi
		Escarcelleria, mostassaferia, cavalleria

A aquests pagaments per raó de la propietat s'hi ha d'afegir l'impost més dolós: el delme, una part proporcional incerta que l'any 1566 va suposar en aquest mas 32,5 quarteres de forment, 2,5 d'ordi, 2,5 de civada, 1,5 de faves, 5 de fajol.²⁹

Ni al capbreu ni al registre del delme hi consta el bestiar, però pels inventaris i altres textos sabem que un mas mitjà podia tenir com a mínim un parell de bous i un parell de vaques, una dotzena d'ovelles i una desena de cabres, un rossí, una truja i una dotzena

29. ACGAX, Cúria, XXVIII, 8 (1566).

de porcs, mitja dotzena de gallines... Supervisar-ne el control de reproducció amb totes aquestes variables per part del batlle no sembla una opció viable. Fins i tot els inventaris notariais, tot i la seva transcendència i meticulositat aparent, són, com a mínim en el nostre petit món, inexactes i parcials. Ho proven els inventaris successius fets en els mateixos masos que tenim a la parròquia de Joanetes: al mas Camps, per exemple, s'hi fan sis inventaris entre 1569 i 1571. Pel que fa al bestiar, el resultat és aquest:^{30 31}

INVENTARIS DEL MAS CAMPS DE JOANETES (NOMÉS BESTIAR) ³⁰					
1569	1570, I	1570, II	1571	n.d.I	n.d.II
2 bous		1 bou	2 bous, 3 vaques	2 bous	1 bou
20 ovelles		8 ovelles	20 ovelles	12 ovelles	20 ovelles
8 cabres					
		1 rossí	1 rossí		1 rossí
	1 porcell	1 truja		12 porcs	1 truja
	6 gallines i 1 gall				

Un altre exemple: el mas Vidal (àlies) Gurt:

INVENTARIS DEL MAS VIDAL (ÀLIES) GURT DE JOANETES (NOMÉS BESTIAR) ³¹				
1569, I	1569, II	1571	1573, II	1573, II
2 rossins		2 matxos	1 matxo	1 matxo
		4 truges		3 truges, 1 porcell
		18 ovelles	6 ovelles	18 ovelles
		12 cabres	4 cabres	4 cabres

Per al batlle o per al senyor, portar el control d'elements dinàmics com el bestiar, però també les collites, havia de resultar impossible. L'acumulació mateixa del bestiar (o parts) que hauria de correspondre al senyor d'acord amb els seus drets no deixa de representar-li un problema de gestió: no és tan fàcil emmagatzemar gallines o llengües de bou com quarteres de gra. I intuïm, en canvi, que el bestiar devia tenir un paper important en l'economia del mas: trobem en la documentació més d'una cinquantena de conflictes associats al bestiar (que entra en terres dels veïns, pastura on no correspon...).

La mateixa reiteració de capbreus generals... no expressa la inseguretat dels grans senyors en el control del seus dominis? Per a les Preses, per exemple, el monestir de Sant Benet de Bages en va fer un cada generació: 1507, 1551, 1591, 1608. Certament els regis-

30. Són, respectivament: ACGAX, Cúria, VII, 17; VII, 6; VI, 7; VII, 16; VII, 21; VII, 9.

31. Són, respectivament: ACGAX, Cúria, VII, 23; VII, 15; VII, 22; VII, 14; VII, 13.

tres escrits són una arma senyorial per consolidar les seves exaccions, però una arma de doble ús: els pagesos guarden curosament pergamins i llevadors en capsos i calaixos que passen de generació en generació per acreditar jurisprudència si això els beneficia (Gifre 2011: 66).

De fet, la mateixa confusió de drets pot portar a fer que ni senyors ni pagesos acabin de saber quina és la jurisdicció que hi té dret. En un procés de 1561 relatiu a certes terres heretades a Falgars, per exemple, les dues parts tenen clar a qui correspon pagar el foriscapi, però en canvi no saben qui ha de pagar els censos, i acorden seguir-ho estudiant; arran de la compra d'una parcel·la a Argelaguer, el venedor escriu al comprador: «que pach lo foriscapi... que de censos no li.n demanen y que ell se.n defensarà»; trobem altres casos similars a Capsec, Puigpardines, Sant Privat.³² Eva Serra (1988: 94) documenta un cas similar: el zel escrupolós per no pagar a un senyor el que correspon a un altre fins a acabar per no pagar a ningú és de fet una forma feble d'un cert sabotatge; en paraules de Pere Gifre (2011: 63) «no sabem si la ignorància és real o una estratègia per no declarar... però, sembla clar que obeeia a una estratègia deliberada». No és infreqüent trobar en les vendes de peces un imprecís «qui ho provi» allà on s'hauria d'especificar a qui correspon rebre el cens.³³ El fet que en moltes vendes de parcel·les no es faci constar qui en té el domini eminent (el 32% de les 368 vendes escripturades pel notari del Mallol durant el segle) pot llegir-se també com a estratègia de resistència passiva.

Si els capbreus successius no són coincidents, ni es corresponen amb el que consta als llevadors...; si la «base imposable» és tan diversa...; si els conceptes (bestiar, certs productes menors...) apareixen o desapareixen de manera aparentment aleatòria... en un context de productors majoritàriament àgrafs... ¿no és lícit que pensem que la correlació entre fiscalitat i producció deu ser molt poc fiable?

b) Confusió i fiscalitat: control de peces disperses i pagaments endarrerits

La juxtaposició de dominis eminents i de jurisdiccions a la Vall d'en Bas té una geografia clara pel que fa referència a les grans explotacions (els masos), però és molt menys eficient en el control de petites parcel·les que no constitueixen el bloc compacte de l'explotació.

En el nostre context (Padrós 1997), com en entorns propers (Blanco 2002: 65-66), un mas no és una unitat geogràfica sinó la suma de parcel·les disseminades; de fet, el mas concentrat no existia ni tan sols abans del gran sotrac de la pesta negra (Lluch, Mallorquí 2003: 55; Subià 2019: 185), i en aquest segle ^{xvi}, que és el del «gran vals de la propietat rural» (Gavignaud 1983: 19), l'atomització i la dispersió són molt més estructurals que no pas el mas concentrat que tarda més d'un segle a sedimentar; el mateix mas Colomer que

32. ACGAX, prot. 91, 21/5/1561. Altres episodis semblants: prot. 85 (15/3/1547), Cúria, XIVbis, 61 (1564); Marquès (1998: 119).

33. ACGAX, prot. 96 (17/7/1571); prot. 97 (18/1/1573), prot. 58 i prot. 101 (13/12/1577); prot. 58 i prot. 102 (27/10/1579), prot. 103, (20/11/1580).

hem triat de manera aleatòria inclou tretze peces disperses, més enllà del mas. Afegim-hi que molts masos tenen terres en diverses parròquies, i per tant estan sotmesos de manera simultània a senyories diferents (en el cas del nostre mas Colomer de les Preses, hem de saber que també té terres a la parròquia veïna de Puigpardines, que depèn del vescomte de Bas, i a la de Joanetes, que depèn del senyor de Joanetes),³⁴ i els correspon, doncs, pagar altres drets, d'acord amb altres normatives, diferents de les que consten al capbreu del mas.

Precisament per això el mas existeix. En paraules de Joan Blanco (2002: 30) «la característica fonamental del mas no és tant ser explotació agrària com ser unitat de renda senyorial, unitat de sostracció de l'excedent pagès»; la dispersió i fragmentació de les parcel·les queda englobada en una unitat conceptual (no geogràfica): el mas.

Així s'expliquen els requeriments per capbrevar peces soltes que han escapat al control feudal. Algunes vegades es tracta de masos rònecs que s'han repoblat, o bé de rompu-des noves; altres vegades els drets s'han deixat de pagar perquè les terres són d'algú que no viu a la parròquia; hi ha també parcel·les que havien pagat drets en formar part de masos però que en vendre's de manera separada acaben perdent la referència:³⁵ la memòria del qui té el domini útil ho vol oblidar i els registres de qui en té el domini eminent no són prou eficients.

Parcel·les disperses poden esquivar el control senyorial durant dotzenes d'anys, fins i tot segles (Marcó 2011, 239). Moltes parcel·les es treballen o no en funció dels ritmes vitals de cada mas: «no sap dita pessa de qui és ... y que may l.a vista conrohar fins ara».³⁶ Algunes se cedeixen als veïns de manera tan llarga que ningú no recorda exactament a qui correspon la propietat: després els documents contradiuen la memòria dels testimonis.

La fragmentació del mas en fa impossible el control acurat de les **quantitats variables**, que són l'exacció més important, de part dels oficials del senyor en un context atomitzat. El cobrament del delme dels masos ha de ser un ritual controlat, amb un calendari comú, que té en alerta els oficials senyorials perquè mou el gran volum de la seva renda; però ha de ser més difícil portar el control sobre si paguen realment el delme totes les parcel·les disperses del mas en racons de la mateixa parròquia o d'altres. Fins i tot per al pagès la gestió ha de ser molt complexa: la part proporcional que suposa el delme varia segons la parròquia, segons el senyor, segons els anys; cal afegir-hi, a més, la primícia de tots els esplets que correspon, en el cas del nostre mas Colomer, al rector de les Preses, els pagaments per heretament de fills i filles (13 s 4 d); el pagament del foriscapi en les transaccions de terra, el pagament de tasques (però només si són terres tascals), els terços... És versemblant pensar que el pagès té un control eficient de totes aquestes varia-

34. Per a Puigpardines: ACGAX, prot. 103 (2/2/1571); prot. 100 (8/5/1575), prot. 102 (8/5/1580), prot. 103 (8/5/1581), prot. 103 6/12/1580, 22/3/1581). Per a Joanetes prot. 82 (21/11/1537, 2/1/1538, 8/5/1538); Cúria XIX, 33 (1/1/1590).

35. Pagès (1987-1992: I, 147). ACGAX, prot. 92 (15/12/1562), prot. 96, 22/5/1571; Cúria II, 11 (1561); II, 16 (1569); III, 9 (1561); V, 7 (1561); IX, 27 (1561); XI, 1 (1568); XIV, 45 (1569); XIX, 9 (1569); XIX, 22 (1561); XX, 25 (1538); XXI, 3 (1568); XXII, 4 (1561).

36. ACGAX, Cúria XVIII, 7 (1558).

bles? O, més encara, que hi ha cap autoritat, ni les llunyanes que encarnen el poder senyorial ni la propera de la batllia, que estigui al corrent de la comptabilitat dinàmica de cada mas? Prou fan per supervisar el gruix principal que és l'exacció de les terres del cos central del mas; però multiplicar totes aquestes variables per una vintena de parcel·les disperses en tres parròquies diferents, com és el cas del mas Colomer però també de tots els altres, amb la invisibilitat que implica la dispersió, el simple esforç físic dels desplaçaments... no està a l'abast dels batlles ni dels senyors.

Pel que fa a les **quantitats fixes** com el cens, les inèrcies rutinàries podrien garantir-ne el cobrament sistemàtic, però en canvi la inflació sovint les va convertir en quantitats irrisòries; tanmateix, si són irrisòries per al pagador molt més ho deuen ser per al cobrador, que juga a una altra escala: el volum del cens pot arribar a ser per a ell irrellevant, i només es manté com a recordatori del domini eminent (Gifre 2011: 173). Per tant ens podem preguntar fins a quin punt els imports sostrets compensaven als senyors dels costos de la supervisió i la gestió per fer-ho, tenint present que es tracta d'un món administrat de part del pagès (i sovint de part del batlle) sense registres escrits formals —per bé que puguem intuir que alguna comptabilitat informal i autodidacta hi havia d'haver.

Tot i que en principi el calendari del cobrament dels censos anuals ha de ser nítid, és fàcil que les circumstàncies associades a la meteorologia o a la conflictivitat permetin ajornaments de calendari incert. Per a allò que representa quantitats petites, de ben segur que es fan capmasos de manera espasmòdica, amb llargs períodes d'«oblit» seguits de reclamacions senyorials acumulades, que es deuen monetaritzar d'acord amb algun barem dictat per la tradició, sotmesos a les incerteses aleatòries de la pressió dels oficials senyorials però també a la seva negligència, i a la desvalorització progressiva generada per la inflació del llarg termini.

El pagès interpreta que la confusió inevitable en el cobrament dels drets senyorials el beneficia, i per això mira de passar desapercebut en els pagaments que no són obvis: peces llunyanes, drets que generen pocs ingressos..., confiant que, en el càlcul de la ràtio entre esforç per cobrar *vs.* beneficis que se'n treuen, els detentors del domini eminent i/o la senyoria optin per negligir-los o, simplement, quedin oblidats; i ja sabem que després la tradició i la memòria són arguments contra la pressió senyorial. Podria ser el cas dels acords de transaccions de terres obviant el pagament del foriscapi, dels endarreriments en els pagaments de censos, dels capbreus específics extemporanis, dels delmes pendents de peces concretes.

Les **cessions de terres entre veïns sense pagar foriscapi** tenen relació amb el fet que el mercat de la terra és molt actiu a la vall: és un moment de pressió sobre el sòl en què l'endeutament treu al mercat peces soltes que reforcen la fragmentació i la dispersió (Padrós 1997: 18-21); al llarg del segle comptabilitzem gairebé 370 operacions de compra-venda de parcel·les. La fiscalitat associada a les transaccions és gravosa: el foriscapi sol ser 1/3 del preu de venda. Però en canvi moltes de les compres no es fan amb vocació de llarga durada: d'una banda, la necessitat de terra de cada unitat d'explotació s'expandeix i es contrau al ritme de les conjuntures generacionals, i les necessitats d'unes i altres es poden compensar; d'altra banda, com que la terra és escassa, els masos que poden compren les

parcel·les que surten al mercat fins i tot si són llunyanes, amb l'esperança de recompondre el mas compacte a través de compres estratègiques o permutes en el futur. En aquest context de moltes operacions, el foriscapi s'esquiva quan hi ha acords de cessió de terra que no passen per la notaria; és un recurs útil especialment si la cessió és temporal, i evita la duplicitat de pagament de costos i drets de la venda a carta de gràcia. Requereix, això sí, una «economia moral» forta de part de la comunitat, que obligui al compliment dels pactes tot i no haver-hi escriptures, amb un paper actiu de part de prohoms a través d'arbitratges. Han de ser molts, perquè tot i que per definició no consten en cap escriptura notarial, n'apareixen als documents de manera indirecta: en el repàs dels veïns en les delimitacions, en processos judicials per altres temes... molt sovint trobem en la documentació referències a terres d'algu de les quals ara en disposa algu altre. Aquestes cessions inclouen realitats molt diverses: en alguns casos amaguen empenyoraments de terres (l'explotació de la parcel·la cedida és l'interès del creditor);³⁷ en d'altres, lloguers o arrendaments informals;³⁸ però també en molts altres casos són acords temporals entre veïns o vendes amb opció de retrocompria en un mercat informal paralegal, com «les pars del blat que diu tenir en Bover en lo blat de Segimon Gausa».³⁹ De part dels senyors feudals, inevitablement hi ha d'haver tolerància: les pràctiques de cessions de terres entre veïns sense pagar foriscapi són generalitzades, probablement anteriors al feudalisme, incontrolables i imparables. Tot i això, quan es creuen fronteres que no podem concretar, es posen en marxa els mecanismes de reclamació dels drets; aquesta ha de ser l'explicació de la signatura de debitoris o èpoques de foriscapis sense venda associada.⁴⁰

Pel que fa als **endarreriments en els pagaments de censos i altres impostos fixos d'importos baixos**, en trobem una cinquantena. Molts d'ells són l'acumulació d'impostos no pagats durant anys. Alguns dels mal pagadors, que acumulen endarreriments i que després es posen al dia tot d'una, són gent molt benestant: propietaris urbans per a qui les possessions rurals són només una part menor de les seves inversions (el olotins Joan ça Coma mercader, Mateu Compte notari, Antoni Mas membre del govern municipal, els donzells Collferrer o Joanot de Vilamala, el també notari de Camprodon Bernat Toralles),⁴¹ o bé propietaris rurals que consoliden i amplien els seus masos al llarg del segle (a Joanes Gaspar Borina, Climent Casals, Mateu Comes; a Sant Privat Bartomeu Albert, Joan Bosc, Joan Pascol...). Probablement, per a ells el pagament de censos suposa imports ne-

37. Són èpoques, debitoris, vendes o altres documents en què apareixen referències com «5 lliures que tenia sobre dos camps» (ACGAX, prot. 91, 24/3/1561); altres exemples: prot. 85 (4/5/1547, 15/3/1548 i 19/5/1548), prot. 86 (21/11/1554), prot. 88 (30/12/1549, 20/3/1549), prot. 96 (4/2/1570, 22/4/1570 i 24/8/1571), prot. 100 (8/5/1576 i 17/12/1576), prot. 58 (3/5/1576 i 10/7/1579), prot. 102 i 58 (13/11/1578 i 20/1/1580).

38. ACGAX, prot. SN (1572?).

39. ACGAX, Cúria II, 24 (22/7/1533).

40. Per exemple, ACGAX, prot. 82 (14/7/1537), prot. 84 (3/11/1545), prot. 85 (1/10/1547), 87 (8/2/1555, 15/3/1556), prot. 96, (18/5/1571).

41. Joan ça Coma ACGAX, prot. 102 i 58 (4/5/1580) i 97 (15/5/1573); Mateu Compte prot. 87 (5/4/1556); Antoni Mas Cúria XXIII, 18 (1563); Collferrer Cúria XIVbis, 42 (1574); Vilamala Cúria XXIV, 18; Toralles prot. 85 (15/3/1547).

glibles, i se'n despreocupen sabent que posar-se al dia amb retard no els comporta costos significatius. Certament, Gaspar de Vilamala, noble de Sant Esteve d'en Bas, que ha estat veguer de Camprodon, es deu mirar amb condescendència els representants d'un benefici de la parròquia que li reclamen de manera reiterada la quarta part d'un cens de 20 sous per un mas que té: els 5 sous que li corresponen són menys que el que ell ingressa de manera diària per l'arrendament dels drets que té dret a cobrar només al veïnat de Vilagats de la parròquia de Puigpardines.⁴²

Però hi ha en canvi, especialment en els debitoris, un altre perfil d'impagadors: pagesos de masos que estan en procés de pèrdua de parts de la propietat, acumulació de deutes..., algunes vegades irreversibles: Rafel Dou (-12) de Sant Esteve d'en Bas; en Feixa (-19) de Joanetes; Miquel Busquet (-3), Francesc Freixa (-3) i Salvi Pla (-4) de la Pinya; Rafel Busquet (-7) de Puigpardines; Pere Gelabert (-8) de Sant Privat; Joan Cadellà (-10) dels Balbs; els Adroer de les Preses (-1)⁴³... Tot i que en el llarg termini la seva situació és desesperada... ¿per què deixen de pagar quantitats assumibles que en alguns casos són insignificants (en els casos més extrems 3 diners, 6 diners, 3 pensions de 2 punyeres que ha de pagar cada any per certa feixa...)? Són menys que el que es paga a un segador per mig dia de feina.⁴⁴ Fer frau en els grans pagaments (el delme, foriscapis...) segur que tempta el pagès perquè li suposen un gran esforç fiscal; però fer-ne en els petits pagaments pot semblar que no compensa perquè no se'n treu cap avantatge significatiu... Tot i això, precisament perquè tampoc són un ingrés significatiu per al cobrador, resulta molt més fàcil que l'impagament sigui negligit, en un món de comptabilitat tan incerta. Només navegar en el caos amb la confiança de passar desapercebut ho pot explicar. Assumeixen el risc que els arribi la denúncia, però confien en les limitacions de gestió dels cobradors.

D'aquí que hi hagi conflictes puntuals quan una autoritat reclama pagaments als quals segur que té dret per llei, però que no ha exercit durant temps i per tant entra en contraposició amb la memòria popular. És el cas, per exemple, d'un incident que es dona a la Pinya el 1537: el batlle per l'abat de Ripoll «li deman com a balle que.m do la llengua» d'un bou que «ha mort o fet morir» Joan de Massegur, pagès de Sant Privat, perquè «les lengues dels bous» s'han de lliurar a l'abat. Joan de Massegur, però, s'hi nega: «no li vol donar dita llengua», i al·lega que «los stimadós del dit bou y de la Pinya li hant dit que no la donàs, que no pertany de ell ni al abat.»⁴⁵ No hem de pensar que Massegur es nega a pagar la llengua perquè sigui un pagès necessitat. És el 16è mas (sobre 33) pel que fa al volum de cens que paga a l'obra parroquial (que només recull civada i ordi),⁴⁶ ocupa el cinquè lloc en acumulació (+6 en el nostre índex) de la trentena de masos de Sant Privat i arrenda (amb

42. Sobre la reclamació del cens: ACGAX, prot. 96, 4/4/1570 i 30/5/1570. Pel que fa als drets a Vilagats prot. 98 i prot. SN 16/6/1574.

43. Dou ACGAX, prot. 85, 1/10/1547; Feixa, Cúria XXVIII, 2 (1545); Busquet prot. 96, 22/4/1571; Freixa prot. 96, 19/5/1571; Pla prot. 85, 8/2/1555; Busquet prot. 85, 1/3/1547; Gelabert prot. 96, 18/5/1571; Adroer, Cúria X, 15 (1540).

44. ACGAX, prot. 103, 8/11/1580.

45. ACGAX, prot. 82, 8/9/1537.

46. ACGAX, prot. 101, 5/3/1577.

d'altres) al vescomte de Bas els drets per cobrar a la parròquia el delme i els drets sobre pa, vi, oli, llegums, lli, llana.

En altres moments històrics i contextos, s'han documentat masos que passen desapercibuts en els capbreus, senyors amb drets sense capbreus, o capbreus contradictoris per a un mateix indret (Mallorquí 2007: 608-610). No sabem quantes vegades el pagès aconsegueix passar desapercibut en la confusió dels impagaments; probablement, com suggereix Marcó (2011: 237-239) els impagaments detectats són només la punta de l'iceberg, i documenta casos en què s'evita el pagament de censos durant cent anys. Sí que sabem que altres vegades l'acumulació d'anys no pagats pot acabar tenint conseqüències dramàtiques: Onofre de Blanes, senyor de Joanetes, exigeix els censos que se li deuen del mas Vila de dues generacions: tot i que l'import anual és baix (8 sous, que són el sou de 3 dies d'un fuster),⁴⁷ li deuen «molts censos» acumulats, i no troba «béns mobles dells qualls me pugue fer pagar ny satisfer en los censos y altres drets a mi deguts»; a Miquel Vilanova li prenen un camp de terra perquè deu quatre quarteres «per rahó de censos, ço és tres quarteres per lo dit camp y la restant quartera per una fexa de terra»; a en Guinart de Riudaura li subhasten «un brau de pèl vermell» als encants «per censos que deu», i a en Malbover «totes las cabras e hun tros de terra» per deure «los censos que fa»; a Martirià Casanova de les Preses li penyoren un bou per talles no pagades.⁴⁸

Molts d'ells tenen en comú que els seus masos perden patrimoni durant el segle, (vendes de parcel·les, endeutament), en alguns casos de manera dramàtica: Guinart -5, Vilanova -14, Malbover -7. El frau de petites quantitats els deu semblar un risc assumible. De fet, s'ha documentat de manera clara una actitud renuent a pagar els censos de part en les mateixes comunitats de la Vall d'en Bas al segle XVII, especialment els corresponents a institucions que no tenen un poder coercitiu fort, com les obres parroquials. Només quan s'han d'emprendre inversions fortes (reparar un orgue, comprar casulles...), les obres exigeixen el cobrament de censos acumulats endarrerits que els corresponen (Solà 2005: 899-953).

c) Elusió fiscal

En els marges del frau hi ha l'elusió fiscal; és conegut per exemple que els pagesos sovint opten per dedicar parcel·les precisament a **productes que no estan subjectes al delme**: més enllà dels productes fiscalitzats de manera habitual (blat, mestall, ordi, civada, faves, cànem, lli, vinya...), als inventaris ens apareixen productes que no consten als capbreus ni als llevadors senyorials: mill, fajol, cigrons, prunes, carabasses, cebes, pomes, nous, alls; alguns per ser nous, d'altres perquè inicialment devien generar només petites quantitats irrellevants. Pel que fa al bestiar, els capbreus ofereixen referències a gallines o ous, però es tracta de quantitats fixes; als registres del delme hi ha referències a «cuixes de

47. ACGAX, prot. 90, 10/4/1559.

48. Deutes mas Vila ACGAX, Cúria XXVI, 5 (1535); Vilanova prot. 102, 6/5/1580; Guinart i Malbover, Cúria II, 24 (1533); Casanova Cúria VI, 1 (1567) i XII, 6 (1567).

bous, vaques i salvatgines que es matin», a «pollins» i a «vedells», però porcs, ovelles i cabres aparentment queden al marge d'obligacions fiscals quan són just el bestiar que apareix de manera inevitable als inventaris, i són freqüents les disputes provocades per les destrosses fetes als camps del veí per porcs i cabres: 21 en un registre que recull actuacions de menys de dos anys a la parròquia de Riudaura, que té 24 focs.⁴⁹

«La dinàmica de la producció pagesa sol anar per davant de la dinàmica recaptadora», diu Pere Gifre (2011: 145). En alguns casos, els senyors reaccionen imposant el delme sobre els productes quan perceben que n'augmenta la producció, no sense trobar una gran oposició —les faves que documenta Mallorquí (2016: 66) per a Sant Gregori al segle XVI, molt probablement el fajol al nostre petit entorn. En altres casos, els senyors no van aconseguir revertir la situació imposant el pagament de delme a aquests productes nous (Feliu 1996: 45).

Podem, a més, intuir un marge per al **frau en la compravenda de béns immobles**, que bé prou coneixem els ciutadans del segle XXI: escripturar per una quantitat més baixa de la pagada realment beneficiava tant el venedor com el comprador, perquè el lluíisme era proporcional al preu de la venda; per tant, és probable que les quantitats consignades a les escriptures no es corresponguin amb els valors reals de la transacció; per al segle XVIII s'ha parlat d'«erosió permanent i silenciosa» del lluíisme (Gifre 2014: 79 i 113), però probablement és estructural, i va començar molt abans (Gifre 2012: 675). Tot i això, el sistema tenia els seus mecanismes de reversibilitat que feien que aquest tipus de frau fos més difícil que el que es deu donar ara mateix en el nostre entorn: en el cas de les vendes a carta de gràcia, si el preu escripturat era molt inferior al real, afavoria la recuperació per part del venedor a un preu inferior al realment acordat; i fins i tot en el cas de les vendes perpètuas, escripturar terres per un preu fictici massa baix tenia el risc que podia estimular el senyor a exercir el dret de fadiga, i obtenir la terra per aquest preu baix (Tello 1997: 92).

d) Fragilitats de control: els batlles

La consciència de la complexitat parcel·laria fragmentada que constitueix el mas queda en gran mesura en mans del pagès i la memòria de la comunitat. Si és difícil pensar que el pagès pugui fer una gestió eficient dels pagaments deguts per causa de parcel·les sotmeses a pressions molt diferents, multipliquem-ho ara pel nombre d'explotacions que ha de supervisar cadascun dels batlles de les diverses parròquies de la vall (més de dues dotzenes els batlles de Riudaura, de Joanetes i de les Preses, però gairebé 200 el batlle del vescomtat).

Des del punt de vista del senyor, el batlle és la baula inevitable per a l'exercici del seu domini. Coneix les vicissituds del clima i els ritmes de maduració dels conreus a la parròquia; sap quines peces s'han conreat i quines no per raó de les edats dels membres de la unitat familiar; coneix les complexitats de les cessions de terres entre veïns.

49. Cúria, II, 24 (maig de 1532 a març de 1534).

Però precisament aquesta baula està sotmesa a pressions contradictòries entre els valors de la comunitat de què forma part i els interessos del senyor que li atorga el càrrec.

A les parròquies petites els batlles no són una autoritat externa, són veïns que hereten el càrrec amb el mas (el mas Oliveres de Riudaura, el Colomer a Bianya, els Pinya (àlies) Batlle a la Pinya...), i que en certs casos poden tenir més empatia pels pagesos que pels senyors: han de conviure en el si de la parròquia durant generacions d'acord amb una «economia moral» de la comunitat, i el balanç d'ingressos obtinguts pot no compensar el buit social que poden generar els seus actes si la comunitat els percep com a injustos; quan Gabriel Feixes de Joanetes es lamenta que «deuria recordar-se que ab bona consientia no pot molestar los pobres qui no són hereus ni tenen béns obligats»,⁵⁰ segur que el batlle comparteix aquesta norma no escrita. A més, especialment en parròquies petites, els ingressos pel redelme que els correspon no deixen de ser quantitats anuals poc significatives, que no serveixen per compensar el desprestigi amb els veïns i deuen fer que la mirada benvolent del batlle afavoreixi els pagesos (Gifre 2012: 36-37). Per això podem trobar pagesos de mas que renunciïn la batllia que els correspon.⁵¹ Les famílies que ostenten la batllia a parròquies com Puigpardines, la Pinya o Riudaura no acumulen més patrimoni que els seus veïns al llarg del segle (Pascol +3, Pinya àlies Batlle -4, Saula +3).

En les parròquies grans, el batlle pot ser un personatge sense lligams amb la comunitat, més proper al poder senyorial que als seus veïns. Però precisament aquesta distància dona lloc a desconeixement, i necessiten lloctinents de batlle que viuen en la mateixa posició ambivalent que els batlles de les parròquies petites.

e) Balanç: explotació vs fugues

La incertesa la pot aprofitar el més fort. Com que el context és dinàmic, i la correlació conjuntural de forces senyor/pagesos té fluxos i refluxos, el capbreu tant pot servir per donar arguments a l'ofensiva senyorial com per evitar-la (Serra 1988: 103; Gifre 2012: 676). Els límits de les forces de cada àmbit, però, són ben diferents. Els pagesos poden, com a molt, refugiar-se en els documents escrits si els són favorables, potser perdre'ls si els convé. En canvi, els senyors els poden forçar fent servir precisament l'argument de la pèrdua que cal restituir, i aprofiten la dispersió i la manca de documentació per introduir falsos vells lligams en capbreus fets de nou. Mireu, per exemple, la queixa al rei dels representants de Besalú: molts senyors «per a fer dites cabbrevacions crean y prenan per jutges notari y altres persones no en dret literades [que] donen lloc a moltes cavillacions tan prest condemnant lo qui te dret com lo qui tort».⁵²

La reiteració de «repeticions monòtones» (Gifre 1994: 26) en els capbreus permet als senyors trobar esclatxes quan els cal passar a l'ofensiva per generar ingressos, basats en

50. AGCAX, Cúria XVIII, 7 (1558).

51. ACGAX, Cúria XI, 24 (1545).

52. ACA, Cancelleria, 4312, Diversorum 17 (26/11/1585).

drets antics, reals o forçats. I quan convé, senzillament la documentació es falsifica: els Casanova de les Preses denuncien que el jutge i el notari han manipulat la documentació per tal que una venda perpètua consti com a venda a carta de gràcia, amb una acta que «és estada subposa y falsament... posada entre las scripturas» del notari anterior.⁵³

La potència del sistema feudal està en la concentració: quan es focalitza en un punt concret té totes les de guanyar. En canvi, en la confusió de la dispersió el control és molt més difícil. No és fàcil executar les ordres clares, perquè hi ha desídia i manca d'oficials, i perquè els mecanismes de control no poden abastar la diversitat i el desordre.

f) La força dels arrendataris⁵⁴

Sovint són els arrendataris de drets els qui descobreixen anomalies, i s'apressen a denunciar-les: el seu marge de benefici té relació directa entre la quantitat avançada en l'estimació de l'arrendament i la cobrada sobre el terreny.⁵⁵ És el cas, per exemple, de Guillem Terrada, paraire i draper d'Olot, que ha arrendat els censos en nom dels Montcorb a la parròquia de Capsec i descobreix que uns altres donzells, els Collferrer, no paguen els censos que els toca per dos masos que hi tenen; també desafia un olotí poderós l'arrendatari dels drets de les baronies d'Oix i Bestracà, que reclama que capbrevi el dirigent municipal olotí Antoni Mas per un mas que té a la parròquia; paradoxalment, aquests dos mateixos olotins poderosos que no han pagat censos durant anys exigeixen, quan són arrendataris dels drets del monestir de Sant Joan les Abadesses, els endarreriments deguts per un pagès de Sant Bartomeu de Llaés. Pel que fa a Joan Bofill, que ha arrendat el cobrament dels drets de l'abat de Ripoll, descobreix que, tot i que la Pinya pertany al vescomtat de Bas, hi té dret al cobrament de delme sobre certs masos; els arrendataris de drets a Joanetes exigeixen a un dels pagesos de mas empobrit, Mateu Banús (-7 en el nostre índex), que es faci càrrec de delmes, tasques i censos endarrerits sobre una peça que no ha pagat mai cens; a Rafel Vilanova (-14), els arrendataris dels drets del vescomtat de Bas li reclamen 4 anys de censos no pagats per dues peces, precisament el temps del seu arrendament; quants anys anteriors no devia haver pagat?⁵⁶

53. ACGAX, Cúria XXVIII, 5 (1573).

54. En tota la documentació usada en aquest article, qui pren a renda és anomenat «arrendador»; per exemple: «no solament amanassen als arrandadors hi altres qui empriuen les dites erbes mes encara an arrendador les dites erbes spoliant de fet lo dit Joan Clos» ACGAX, Cúria XIX, 18 (1577); així ho recull també el DCVB, que precisa que l'ús de la paraula «arrendador» en el sentit de qui dona a renda «no és usual»; per evitar confusions amb l'ús més recent dels termes, però, en aquest article, a petició dels avaluadors, es fa servir «arrendatari» per fer referència a qui pren a renda.

55. Gaspar Feliu (1985: 50) quantifica els beneficis dels arrendadors entre el 20 i el 30%, segons els anys.

56. Respectivament, ACGAX, Cúria XIVbis, 42 (1574), i XXIII, 11 (1559) i XIX, 12 (1571), prot. 80 (4/7/1532) i prot. 102, 9/5/1580.

La fúria senyorial

Quan la justícia senyorial detecta el frau fiscal, deu enviar advertiments i la pagesia es deu posar al corrent... si pot. Però quan el frau detectat és fruit de l'acumulació d'uns quants anys (i fins a diverses generacions), i el pagès és d'algun dels masos en crisi que no tenen la capacitat d'eixugar-lo en un temps prudencial, l'aparell judicial actua de manera implacable.

En aquest món on l'atomització dels impostos que ha de pagar cadascuna de les explotacions fa impossible el control, la por és un instrument fonamental, que garanteix que els productors defugin el frau. Ja hem vist les multes desmesurades imposades pel frau en el delme del blat (cinc vegades el delme que correspondria haver pagat) o per posar un molí sense permís (300 vegades l'equivalent al cens anual).

Els senyors poden ofegar qualsevol protesta perquè tenen el control absolut de la justícia local: n'Oliveres és acusat de blasfemar i injuriar el prior del monestir de Riudaura; quan li demanen per què no ho porta a la justícia diu que no sap on fer-ho, perquè el prior és la justícia; bé prou s'encarrega el monestir a garantir que ningú de la parròquia acudeixi a cap altra jurisdicció (Monsalvatje 1889: IV, 199 i 205). Certament, arribats als tribunals els pagesos tenen totes les de perdre: jutge i procurador senyorial són pare i fill en els processos en què senyors de Joanetes reclamen el pagament de foriscapis endarrerits.⁵⁷

Els senyors més actius són els més propers, probablement perquè són els que tenen rendes més baixes. Es disputen cada dret i cada mas amb els senyors veïns,⁵⁸ fins i tot fent ús dels seus exèrcits privats per consolidar el seu poder sobre els pagesos i marcar territori amb els seus iguals (Padrós 2021: 95-97); en la competència amb altres senyors per cadascun dels drets de cadascun dels camps arriben a «fer descharagar las garbes que jo avia delmades alls dits traginers y de fet portarlas-se.n». ⁵⁹ Busquen generar ingressos amb normatives imaginatives: quan Raimon de Montcorb i de Balbs aconsegueix que se li reconegui la senyoria de Milany i Vallfogona, s'apressa a fer cobrar la quèstia, a posar penes a qui gosi jugar a «daus, cartes he bitlles que primer la missa major no sia dita... los diumengas y festas», a qui gosi «jurar de Déu he de la gloriosa verga Maria»...⁶⁰

Els senyors locals deuen necessitar aquests ingressos. Una sola multa, com la imposada a Antoni Fageda per la seva ocultació de gra (12 lliures) o les de Pere Compte (17 lliures) o Joan Aulinesdemont per haver tret les seves garbes d'una artiga (25 lliures)⁶¹ representa una part apreciable del preu cobrat per petits senyors com a arrendament anual dels seus drets en una parròquia: Bernat de Pinós rep cada any per arrendar el cobra-

57. ACGAX, Cúria XVI, 15 (1563) i XXIV, 1 (1563).

58. ACA, Cancelleria, 4304, Diversorum 9 (11/7/1569 i 11/3/1570); ACGAX, Cúria II, 17 (1546); V, 6 (1566); IX, 6 (1565) i 24 (1545); XIVbis, 31, (1569) i 76 (1577); XXVI, 1 (1534); XXVII, 11 (1568); Monsalvatje (1889: IV 198-207 [1521, 1528, 1577]).

59. ACGAX, Cúria XIVbis, 31 (1569).

60. ACGAX, Cúria XI, 23 (1545).

61. ACGAX, Cúria XX, 21 (1566) i XIVbis, 54 (1586).

ment dels seus drets a Vallfogona unes 120 lliures, i unes 200 per la parròquia de Milany;⁶² el vescomte de Bas arrenda els drets per un valor que oscil·la entre les 70 i les 100 lliures anuals a les parròquies de la vall;⁶³ el senyor de Joanetes cobra menys de 45 lliures per l'arrendament dels seus drets a la parròquia;⁶⁴ els drets a la parròquia de la Pinya s'arrenden per 40 lliures.⁶⁵

La justícia senyorial ataca a cegues: reclama drets que no li corresponen sobre parcel·les que no han pagat mai delme;⁶⁶ no és al reclamador a qui correspon demostrar els impagaments, sinó que és el pagès que ha d'acreditar estar al dia: que en conservi registres escrits pot suposar la supervivència del mas.⁶⁷ Quan s'arriba a l'extrem del penyorament i la subhasta, la valoració que es fa dels béns penyorats és maliciosament baixa: la parcel·la d'en Malbover, per exemple, es valora en un preu que només té per sota 4 de les 350 vendes de parcel·les que tenim documentades a la Vall d'en Bas a tot segle; però és que passa el mateix amb el bou d'en Casanova; la taula gran, armari gran, caixa gran, «escon dolent», capmascles de ferro, bancs de fusta d'en Compte; les cabres d'en Malbover...: es valoren en preus extravagants, clarament per sota dels centenars de vendes coetànies de productes equivalents.⁶⁸

La lluita col·lectiva

El gruix principal d'aquest article ha estat centrat en actes individuals, perquè és l'àmbit en què trobem mostres de frau més evidents.

La lluita de la comunitat pagesa pot tendir també a minimitzar la renda senyorial, sigui perquè parteix d'una identitat prèvia (Algarra 2015), sigui perquè les solidaritats cristal·litzen quan hi ha un context de pressió senyorial (Serra 1988:150-151). Al nostre petit laboratori hi ha institucions (la universitat, les obres parroquials, la comunitat que defensa els emprius...) que tenen incidència en la lluita legal col·lectiva: les comunitats recorren de manera tossuda a la justícia senyorial fins i tot quan saben que no tenen opcions de sentències favorables.⁶⁹ També són les universitats les que coordinen els plets, que coneixem poc perquè es fan lluny, on s'enfronten pagesos i senyors: a Sant Privat d'en Bas, per exemple, hi ha un «memorial de los qui se volen deffensar de no pagar lo delme als Senyors del que ara se es fet novament». També hi ha una procures davant institucions llu-

62. ACGAX, Cúria II, 17 (1546).

63. ACGAX, prot. 80 (25/5/1534), prot. 82 (10/6/1538), 85 (23/5/1546 i 22/5/1548), prot. 90 (26/5/1556 i 16/5/1559), prot. 97 (13/5/1573); prot. 99 (9/5/1575).

64. ACGAX, Cúria XXIII, 11 (1559).

65. ACGAX, prot. 100 (29/10/1576).

66. ACGAX, Cúria, XI, 8 (1586); XXVI, 4 (n.d.); XXIII, 11 (1559); Monsalvatje (1889: IV, 205).

67. ACGAX, Cúria, XVIII, 15 (1561).

68. ACGAX, Cúria XII, 6 (1567); I, 1 (1573); II, 24 (1533).

69. ACGAX, Cúria IV, 13 (1551) i prot. 96 (6/5/1570).

nyanes (el virrei, l'arquebisbe de Tarragona...) referents a drets, delmes, censos...⁷⁰ No en sabem més. Jordi Olivares (1995: 139) explica que és raonable que sigui així, perquè la comunitat esquivava la justícia senyorial quan pot, i prefereix recórrer a la reial (també Congost, Ferrer, Gifre 2003: 72). No hi ha dubte que no podem menystenir aquests plets eterns davant l'Audiència, perquè són l'únic vessant de l'enfrontament senyors/pagesos que legitima la resistència pagesa (Benito 2012: 229), i la seva mateixa durada pot contribuir a fossilitzar un *status quo* favorable (Olivares 1995: 24). Però com avaluar-la? En la lluita i el xoc en l'àmbit legal, els nuclis urbans (amb quadres preparats, concentració) deuen tenir més opcions que no pas les comunitats pageses. És ben coneguda la jugada mestra de la vila d'Olot, que aprofita els terratrèmols del segle *xv* per reconstruir-se en parcel·les de jurisdicció reial, defugint la senyoria del monestir de Ripoll (Puigvert 1996). Al segle *xvi* trobem també l'intent de la vila de Castellfolit de refugiar-se en la jurisdicció reial.⁷¹ Però llargs plets ofegats pels tecnicismes queden lluny de l'abast de les petites estructures municipals rurals. La proximitat de la universitat d'Olot i el seu enfrontament secular amb el monestir de Ripoll empetteix els actes de la de Bas. La seva actuació ens sembla legalista, inconstant, submissa.

Hi deu haver una certa solidaritat «de classe», però El segle *xvi* no és temps per a què cristal·litzi en lluita oberta, a diferència del que ha passat abans i després: tot i que les resistències obeeixen a una problemàtica estructural, el fet que es manifestin de manera oberta depèn en gran mesura de factors conjunturals (Cots 1983: 255 i 262). Les respostes violentes al poder senyorial (davant desnonaments, empresonaments, mesures percebudes com a injustícies manifestes...) no van més enllà —en la nostra cronologia i en la nostra comarca— del clan familiar (Padrós 1995b). El que més s'assembla a la «lluita de classes» oberta són les «paraules injurioses» de Jaume Massegur de Riudaura contra el comte, o el crit que fa un temporer francès a Sant Privat quan veu com el veguer s'endú pres un bracer: «Visquen los bergants!». ⁷²

Hi ha també elements no institucionalitzats que ens poden fer reflexionar sobre altres solidaritats encobertes (les xarxes de fermadors, el preu pagat per la terra...), però el que percebem són més aviat els límits d'aquesta lluita (Padrós 2000); per això gran part de la documentació en què es basa aquest article parteix de denúncies dels iguals: en l'apropiació dels béns comuns, en la lluita per les delimitacions. Ho deu explicar un cert estímul a curt termini: als denunciants se'ls premia amb part de la multa (Gual 1993: 291), però més aviat hi ha elements de llarg termini: la ruïna dels veïns allibera terra, i a tothom interessa la ruïna dels altres.

Però tot i que la lluita col·lectiva té efectes similars als del frau perquè erosiona la renda senyorial, no podem confondre-la; per això ha quedat al marge de l'objectiu d'aquest article.

70. ACGAX, prot. 97, s.d. solt (1572-1573) i 22/4/1573; prot. 98 (30/8/1574); prot. 100 (3/1/1576) prot. 102 (22/9/1578); Olivares (1995: 153 i 249).

71. ACA, Cancelleria, Registres, núm. 4301, Diversorum 6 (20/9/1567).

72. ACGAX, prot. 96 (19/6/1571) i Cúria XXVII, 17 (1534).

Tot i això, hi ha elements de juxtaposició en què el frau individual i la lluita de la comunitat coincideixen: la qüestió del cobrament del delme en gra o en garbes, la força de la memòria comuna com a element de jurisprudència, l'existència d'estructures comunitàries que permeten l'elusió fiscal i la passivitat col·lectiva que alenteix l'eficiència del poder senyorial.

Gra o garbes

Joan Aulinesdemont, de Joanetes, és durament sancionat (25 lliures) pel batlle de Joanes perquè no ha complert el ban que prohibeix «treure del camp, terra o albres les garbes y fruyts dels quals seran obligats a pagar dit delma y tascha que primer no se sia delmat y tascat».⁷³ A Sant Esteve d'en Bas hi ha constància també d'un litigi similar (Gifre 2011: 219). Aquest és un tema ben conegut, que es converteix de fet en el gran cavall de batalla després de la Sentència Arbitral de Guadalupe, amb interpretacions diverses segons el temps i segons el lloc, amb crides reiterades de part de les autoritats que ens confirmen de fet la supervivència de l'incompliment i de la polèmica, amb mecàniques solemnes però diverses en la geografia que miren de fixar la relació de forces en models locals que no sempre coincideixen amb el marc general.

Per això, Joan Aulinesdemont fa una cosa insòlita en aquest món de conflictes ofegats en la jurisdicció senyorial: apel·la. Sap que compta amb els dubtes raonables de les interpretacions diverses que es fa de la qüestió, però a més segur que compta amb el suport de la comunitat, suport que no tenen altres perfils de defraudadors. Uns anys més tard, els pagesos de Sant Cristòfol de les Fonts tindran un litigi semblant: els arrendataris dels drets a la parròquia pretenen cobrar en garba, però segons ells sempre s'ha fet al graner.⁷⁴ En realitat, el cobrament en garba ha de ser impossible per a les dotzenes de parcel·les disperses que té cadascun dels masos; en el llevador del batlle de les Preses s'hi diu: «los censos del balla se an de anar serrar y demanar una volta y si no lo pagès ho ha de portar a la torra». Probablement, la pràctica és mixta.

Pere Compte opta per una altra via: actua. Li consta la prohibició que «no tragués unes garbes d'un seu camp», però tot i això, amb l'ajut de la seva dona i fills, se les ha endut, batut i amagat.⁷⁵ Només amb el suport d'una certa «economia moral» de la comunitat es pot entendre un desafiament tan suïcida. Quan l'arrendatari dels drets del senyor de Joanetes vol cobrar el delme d'una artiga i diu «no y pretinch tenir blat sinó garbes»; Mateu Feixes s'hi nega perquè, diu, «no se acostuma de delmar en garba sinó en gra». L'incident desencadena l'únic avalot col·lectiu que coneixem en tot el segle a la comarca i en l'àmbit rural.⁷⁶ Només ho explica la percepció d'injustícia col·lectiva en la qüestió del cobrament en gra o en garba.

73. ACGAX, Cúria XIVbis, 54 (1586).

74. ACGAX, Cúria II, 9 (1592).

75. ACGAX, Cúria XX, 21 (1566).

76. XXIII, 9 (1591).

La memòria popular

A falta de documentació o de jurisprudència clara, la justícia utilitza la memòria popular: serveix per decidir qui és el propietari d'un camp, per delimitar una peça o un bosc, determinar si la batllia senyorial va associada a un cert mas, per acreditar si algú és ric o pobre, fixar els límits de les parròquies.⁷⁷ Els testimonis es reiteren per reafirmar que una pràctica es fa «de immemorial temps ensà».

Però sovint hi ha contradiccions entre la memòria comunitària i la documentació que els senyors poden acreditar. És la «revolució de la ignorància» (Congost 2007: 190), la «resistència callada», l'«erosió silenciosa» (Tello 1997: 91-92). Fins i tot sense mala fe, la desídia senyorial pot portar a fer que el record de generacions generi un dret consuetudinari, i quan esclata el conflicte el senyor hi veu ocultació i la comunitat una agressió. Pot tractar-se de la reclamació de drets sobre petites peces,⁷⁸ els drets que l'Obra de Sant Privat pretén cobrar als pagesos, la prohibició del monestir de Sant Benet de Bages en el sentit que no s'utilitzin els seus boscos, els drets que reclama el senyor de Montcorb i de Balbs sobre les parròquies de Vidrà, Vallfogona i de la vall d'en Bas...⁷⁹ La negativa pagesa sempre fa servir el mateix argument: «de immemorial temps ensà».

Com observa Eva Serra (1988: 80), a la pagesia l'afavoreix el dret tradicional local: es basa en la consuetud i en la memòria, fidel o distorsionada, de manera ingènua o malintencionada; en canvi, els senyors es refugien en les lleis generals: poden incidir en la seva redacció o aconseguir que els tribunals que les interpreten ho facin a favor seu.

Camins alternatius

a) Estructures comunitàries

Les estructures feudals conviuen amb altres de comunitàries; podem interpretar que són els últims vestigis d'un vell ordre prefeudal o bé que són una «falsa tradició» apareguda de nou per raó de la resistència pagesa; sigui com sigui, permeten defugir la pressió fiscal a través de mecanismes que són més d'elusió paralegal que no pas de frau delictiu. El seu arrelament en la tradició, però, fa que es moguin en un món que en gran mesura és àgraf, i per tant només els podem percebre de manera puntual, o intuir de manera llunyana.

Quan s'arriba a acords basats en el bon veïnatge, especialment si són temporals, quan es recorre als arbitratges d'homes bons, quan la universitat o la parròquia emeten bans o regulacions... no només hi ha un estalvi de pagaments immediats per a les parts (les costes i taxes), sinó que s'obre la via per defugir el control senyorial a més llarg termini.

77. ACGAX, Cúria XVI, 4 (1562); XVIII, 16 (1573), XIII, 14 (1553); XXIV, 14 (1513); Marquès (1998: 99-130).

78. ACGAX, Cúria XI, 8 (1586); XVIII, 7 (1558).

79. Solà (2005: 906-907). ACGAX, Cúria, VIII, 21 (1560); II, 17 (1546).

La notaria és el lloc on convergeixen les activitats econòmiques sotmeses a exacció fiscal, i per tant el punt clau per poder mantenir el control senyorial (Gual 2008: III, 16). Evitant el notari es devien poder esquivar els impostos senyorials associats a les transaccions (Subiñà 2017: 104-105). És de suposar que aquesta pràctica era comuna en el cas d'acords temporals i reversibles (per exemple, per regular cessions d'herbes, de parcel·les o d'aigua, artigues, drets de pas...): els masos busquen treure rendiment dels recursos que temporalment no utilitzen, i aquesta elusió fiscal havia de ser una prioritat, perquè escripturar les transaccions implicava duplicar-les si havien de retornar al propietari original en un termini establert.

b) Passivitats

En altres contextos hem après que darrere una aparent deixadesa hi ha en realitat resistència (Severo Martínez 1987: 236): les tasques col·lectives s'eternitzen o queden a mig fer, les responsabilitats es dilueixen. Quan el virrei ordena tallar els boscos propers als camins per evitar assalts, «no foren acabats les hores de tallar»;⁸⁰ les presons no tenen mai infraestructura ni carcellers adequats, tot i la reiteració de comminacions de les autoritats;⁸¹ quan el veguer del vescomtat de Bas exigeix que la vall porti homes armats al sometent general de 1597, amb motiu de l'atac francès sobre Perpinyà, les autoritats de les diverses parròquies fan servir maniobres obstruccionistes, fins a l'extrem que quan arriben a Perpinyà els francesos ja estan en retirada (Pagès 1984: II, 141-146).

Fuga en els engranatges: batlles i oficials senyorials

L'ocultació pagesa, fins i tot si no té altra motivació que un càlcul individual, presenta un component antifeudal perquè erosiona el sistema. Però hi ha una altra ocultació que procedeix del sistema mateix, que el corroeix des de dintre: el frau dels oficials senyorials en la informació, la recaptació i el lliurament dels impostos.

Quan hi ha arrendataris els termes són clars: els intermediaris avancen una quantitat i intenten maximitzar el seu benefici drenant tot el que poden de les explotacions agràries: els ingressos senyorials són fixos durant el termini de l'arrendament, i els beneficis dels arrendataris, que compten amb la logística de les batllies, es fan a costa de la pagesia (escrutant tota la geografia de les unitats minúscules, reivindicant drets obsolets, potser inventant-ne i pressionant el pagès).

En canvi, quan per estratègia o per necessitat el cobrament el fan oficials senyorials sense la presència de testimonis molestos com poden ser els arrendataris, hi ha una via intermèdia: poden maximitzar els seus ingressos pressionant la pagesia, però també ocultant part del que han recaptat als seus senyors, perquè no han avançat cap quantitat.

80. ACA, Cancelleria, núm. 4726, Curie locumtenencie 4 (26/6/1565).

81. ACA, Cancelleria, núm. 4728, Curie locumtenencie 6 (21/2/1566).

Amb els senyors propers no deu ser factible. El senyor de Joanetes, per exemple, que viu a la parròquia, és present en moltes actuacions de cobrament.⁸² És la petita noblesa que ha de «sobreviure al camp, en uns castells que no costaria gaire de convertir en masoveries donat el cas, sempre amb l'angúnia dels deutes, els dots de les filles i la necessitat de donar sortida als fills» (Feliu 1996: 32-33).

Però molts senyors són llunyans (el vescomte de Bas, el monestir de Sant Benet de Bages, el monestir de Ripoll), i per tant aquí els oficials senyorials tenen molt espai per a l'actuació. Els batlles són «els ulls i l'oïda del senyor» (Gifre 2012: 39), però no sempre miren ni escolten amb la mateixa bona voluntat. Alguns d'ells no lliuren el que han recaptat fins que són requerits de manera explícita.⁸³ En els dominis grans, la distància entre el batlle i els seus veïns ha de facilitar que es maximitzi l'explotació, i els estímuls han de ser més importants perquè els beneficis compensen la manca d'acceptació social (Marcó 2008: 139). En aquestes parròquies els batlles, indiscutiblement, s'enriqueixen: els Boïgues de Sant Esteve (+12), els Comelles de Joanetes (+22), els Bertran de les Preses (+12), els Albert (+21) i Graeres (+22) de Sant Privat.⁸⁴

Probablement són famílies ja molt sòlides abans d'accedir a la batllia, però el fet d'ostentar el càrrec els reforça, fins i tot quan parteixen d'una situació adversa: els Toron de Sant Esteve d'en Bas reverteixen una tendència a la despatrimonialització a partir del moment que ostenten la batllia (-7 abans de ser batlle, +2 a partir del nomenament); el cas de Salvi Bertran a les Preses encara és més clar: fill d'immigrants francesos, es guanya la confiança del batlle Montagut, que el nomena lloctinent de batlle no més tard de 1545. A partir d'aquest moment acumula patrimoni de manera imparable: ja havia comprat tres peces el 1537, fa un bescanvi de terres per quedar-se dos masos, que a continuació arrenda, el 1547; compra un mas el 1548, una peça boscosa el 1552, una casa amb hort el 1559 i mitja casa amb una feixa el 1573 que arrenda poc després;⁸⁵ a més, el trobem fent de creditor en la venda d'una mula i en dos préstecs per gra (en el moment de màxim dels preus, 38 s/q), i sabem que té 70 moltons en parceria.⁸⁶

És precisament a la batllia de les Preses on tenim l'evidència més clara del frau que fan els oficials senyorials en la recaptació del delme. No ens sorprèn: és la senyoria on l'autoritat feudal és més llunyana (el monestir de Sant Benet del Bages). La batllia recau com a mínim des del segle xv en una família nobiliària, els Montagut, que resideixen a la torre de la Masó de les Preses; però després d'unes quantes generacions, en començar el segle xvi passen a residir a Olot, i per això nomenen uns lloctinents de batlle (els Boada, Mata, Prat i, finalment els Bertran), que seran els que fan realment la funció de batlle a la parròquia; els Montagut fins i tot arrenden la batllia a una altra família nobiliària olotina, els Collfer-

82. ACGAX, Cúria XVIII, 23 (1537) i XXVI, 6 (1537).

83. ACGAX, Cúria XIV,33 (1567); prot. 80 (4/7/1532); Cúria I, 13 (1553).

84. En el cas de Sant Privat cal matisar que les famílies que assumeixen la batllia les dècades de 1570 i de 1580 no tenen un balanç com el dels seus predecessors: Monet -7, Camprubí -14, Pascol +3.

85. ACGAX, prot. 81 i 82 (3/1/1537, 9/4/1537), prot. 85 (26/12/1547, 25/5/1548), prot. 86 (13/12/1552), prot. 90 (17/5/1559), prot. 97 (23/6/1573), prot. 98 (26/10/1574).

86. ACGAX, prot. 87 (26/9/1555) i 102 (19/4/1580), Cúria XI, 10 (1542).

rer, que acaba per comprar-la al segle XVII (Pagès 1984: II, 203-216). Es van, doncs, sumant intermediaris (els batlles, els lloctinents de batlle, els arrendataris) i tothom deu voler mantenir els seus marges; d'una banda es deu pressionar els pagesos, però d'altra banda segur que se senten temptats a desviar part d'allò recaptat que no arriba a l'autoritat llunyana, aprofitant la distància entre la Garrotxa i el Bages. Només així s'expliquen tres rendicions consecutives de comptes que el monestir de Sant Benet ordena els anys 1566-1567.⁸⁷ L'abat del monestir fa aixecar acta de la quantitat que se li lliura en concepte de delme i tasques a les Preses, però deixa clar que no dona els comptes per bons: el batlle li ha «cambiats molts grans dels que ha rebuts, atirant-se los bons y dant-ne de dolents o manco bons», i «ni a lliurat lo susdit ni tampoch la quantitat ni la spècie». La desconfiança de l'abat obliga el batlle a reconèixer uns cobraments superiors en un 37% als declarats inicialment.

Conclusions

El sistema feudal utilitza la violència estructural per imposar un drenatge sistemàtic d'una part significativa de la producció cap a les classes extractives. Però no és un sistema estàtic: la pagesia té el control directe de la producció i els mecanismes de control senyorial no poden ser universals, de manera que els productors tenen marge per a una reducció progressiva de la taxa de sostracció, tal com Guy Bois ha teoritzat: que els paràsits feudals poden revertir sobtadament quan la conjuntura els és favorable.

Només llegint aquestes relacions dialèctiques en un marc local podem identificar aquest conflicte (del qual les fonts ens deixen veure tot just una part: el frau detectat), i intuir la relació de forces de la conjuntura i les motivacions dels protagonistes.

En el petit entorn que hem triat (Vall d'en Bas, segle XVI), la pagesia de mas més necessitada, que està involucrada en processos d'endeutament i despatrimonialització, és la que fa servir les estratègies d'ocultació i d'ús il·legal de terres senyorials (que per definició estan exemptes de pagaments de drets). En canvi, en els atacs als emprius hi participen també famílies benestants, i tothom aprofita les dificultats de control per oblidar les obligacions sobre patrimoni dispers o que corresponen a pagaments poc significatius. Els senyors que resideixen a la parròquia lluiten aferrissadament cada dret, i quan apareixen intermediaris nous (com els arrendataris) solen revertir allò que les inèrcies han erosionat. En canvi, els senyors que estan lluny tenen les de perdre.

No hi ha una coordinació pagesa significativa, però sí que hi ha uns valors compartits que justifiquen reivindicacions com la del delmar en gra i no en garba, i que utilitzen el pas del temps per convertir el record d'una generació en pràctiques consuetudinàries immemorials.

Les fuites per als senyors es veuen, a més, eixamplades per les dificultats de controlar la gestió dels oficials feudals (batlle, lloctinent), que poden desviar part de les percepcions en benefici propi.

87. ACGAX, Cúria XXVII, 1 (1566-1567) i XXVIII, 8 (1566).

Caldrà confirmar o desmentir aquestes observacions en altres entorns o cronologies. En qualsevol cas, tots els elements que s'han considerat com a significatius en el règim senyorial que trontolla a finals del segle XVIII (erosió del lluïisme, impossibilitat d'imposar delme sobre llegums i hortalisses, defensa de drets antics, fuga cap a una legislació reial més favorable... [Tello 1997: 93]) els trobem ja en el nostre petit món al segle XVI, perquè de fet són debilitats estructurals. Podem concloure que, en tot allò poc rellevant (cens, drets per petites peces disperses, microespais en camins i boscos...), la pagesia té la força de la possessió, del coneixement dels espais morts, de la mirada llunyana, les dificultats de gestió i la dispersió dels controladors. Però, en canvi, en els pagaments d'importància (el delme) les estructures senyorials només són amenaçades pels mateixos engranatges del sistema.

Bibliografia

- ALGARRA, David (2015). *El comú català: la història dels que no surten a la història*, Potlatch.
- BARQUER, Arnau (2018). «'Visch de mon treball y seguint los amos'. Francesos i treballadors a la Catalunya de mas (Bisbat de Girona, ss. XVI-XVII)», (Tesi doctoral inèdita), Girona, UdG.
- BENITO, Pere (2012). «Pleitear contra el señor del castillo y bajo su jurisdicción; resistencias de los campesinos catalanes frente a la servidumbre de las obras de "Castell termenat" (siglos XIV-XV)», *Studia Historica*, 30, p. 213-235.
- BLANCO, Joan (2002). «Masos i masos grassos a la Vall d'Amer (segles XIV-XVI)». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 43, p. 29-105.
- BOIS, Guy (1981). *Crise du féodalisme*. París: Fondation Nationale des Sciences Politiques.
- BRINGUÉ, Josep M. (1996). «Comunitats i béns comunals al Pallars Sobirà, segles XV-XVIII». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, p. 115-128.
- CARMONA, Maria Antonia (1995). *Usurpaciones de tierras y derechos comunales en Sevilla y su 'tierra' durante el siglo XV*, Madrid: Ministerio de Agricultura.
- CONGOST, Rosa; FERRER, Llorenç; GIFRE, Pere (2003). «Els masos a l'època moderna. Continuïtats i canvis», a: CONGOST, JOVER, BIAGIOLI (coord.): *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània: masos, possessions, poder*. Girona: Biblioteca d'Història Rural, p. 65-96.
- CONGOST, Rosa (2007). *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre «la gran obra de la propiedad»*. Barcelona: Crítica.
- CONGOST, Rosa; GIFRE, Pere; SAGUER, Enric (2011). «La masoveria i els masovers en perspectiva històrica», a: *Forçats a foc i llum. Una història oral dels últims masovers de la regió de Girona, 1930-2000*. Barcelona: Generalitat.
- COTS, Albert (1983). «Aproximació a l'estudi dels conflictes senyorials a Catalunya (1751-1808)», *Estudis d'Història Agrària*, 6, p. 241-268.
- DOMÍNGUEZ DE LA CONCHA, Alfonso (2016). «Apropiaciones de comunales en la Puebla de Guadalupe (Cáceres) durante la Baja Edad Media», *Espacio, tiempo y forma*. 29: 279-311.

- DURAN, Montserrat (1985). «L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)». *Recerques*, 17, p. 7-42.
- FELIU, Gaspar (1985). «El negocio de los arrendamientos de rentas señoriales: examen de un libro de cuentas», *Revista de Historia Económica. Journal of Iberian and Latin American Economic History*, any 3, núm. 1, p. 31-54.
- FELIU, Gaspar (1996). «El règim senyorial català als segles XVI i XVII», *Pedralbes*, 16, p. 31-45.
- GAVIGNAUD, G. (1983). «Propietaris-viticultors al Rosselló», *Estudis d'Història Agrària*, 6, 7-55.
- GIFRE, Pere (1994). «Servituds i prestacions pageses a l'època moderna. L'exemple del domini de l'Almoina del Pa de la seu de Girona (1486-1776)», *Recerques*, 30, p. 7-26.
- GIFRE, Pere; BOSCH, Mònica; CONGOST, Rosa (1997). «Los bandos. La lucha por el individualismo agrario en Cataluña: Primeras hipótesis (siglos XVII-XIX)», *Noticiario de historia agraria*, 13, p. 65-88.
- GIFRE, Pere (2011). *Delmes, censos i lluïsmes: El feudalisme tardà a la Catalunya Vella (Vegueria de Girona, s. XVI-XVII)*, Biblioteca d'Història Rural.
- GIFRE, Pere (2012). *Els senyors útils i propietaris de mas. La formació històrica d'un grup social pagès (Vegueria de Girona, 1486-1730)*, Barcelona: Fundació Noguera.
- GIFRE, Pere (2014). «Un mercat de drets de propietat sobre la terra. El cas de Llagostera, segles XVI i XVII», a ALBÀ, Marta; MALLORQUÍ, Elvis (coord.). *Homes i terres. L'ordenació del paisatge agrari de Llagostera, segles XIII-XX*, Llagostera: Ajuntament, p. 100-123.
- GUAL, Valentí (1993). «L'Administració de la Justícia Senyorial, els Llibres de Cort», *Pedralbes*, 13, p. 289-296.
- GUAL, Valentí (2008). «El punt de partida de l'agricultura moderna. De la Sentència Arbitral de Guadalupe i les Germanies a la crisi de finals del cinc-cents», a SALRACH, J. M. i GIRALT, E. (coord.). *Història agrària dels Països Catalans*, Barcelona: UB.
- LLUCH, Rosa; MALLORQUÍ, Elvis (2003). «Els masos a l'època medieval. Orígens i evolució», a CONGOST, Rosa i altres (coord.). *L'organització de l'espai rural a l'Europa Mediterrània. Masos, possessions, poder*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, p. 37-64.
- LUCHÍA, Corina (2004). «Aportes teóricos sobre el rol de la propiedad comunal en la transición al capitalismo», *Mundo agrario*, 9.
- MALLORQUÍ, Elvis (2007). «Parròquia i societat rural al Bisbat de Girona, segles XIII i XIV», (Tesi doctoral inèdita), Girona: UdG.
- MALLORQUÍ, Elvis (2012). «Molins pagesos en temps feudals: els molins dels termes de Sant Sadurní i Cruïlles (Baix Empordà) als segles XIII i XIV», *Estudis d'història agrària*, 24, p. 211-231.
- MALLORQUÍ, Elvis (2016). «Novals i conreu de nous productes agraris al bisbat de Girona, segles XIII-XIV», *Estudis d'història agrària*, 28, p. 65-87.
- MARCÓ, Xavier (2008). «La diferenciació pagesa a la Catalunya baix medieval: la revisió del cas de la vall d'Aro», *Estudis d'història agrària*, 2008, 21, p. 125-152.
- MARCÓ, Xavier (2011). *La senyoria feudal en un vessant de les Gavarres. Els dominis territorials de la vall d'Aro al segle XV*, XIX Premi Joan Xirgo, inèdit.

- MARCÓ, Xavier (2015). *La comunitat rural a la vall d'Aro al segle XV*, Ajuntament de Castell-Platja d'Aro.
- MARQUÈS, Josep M. (1998). «Rodalies d'algunes parròquies de la Garrotxa», *Annals PEHOC*, 1996-1998, p. 99-130.
- MARTÍNEZ, Severo (1987). *La patria del criollo. Ensayo de interpretación de la realidad colonial guatemalteca*, Puebla: Universidad Autónoma de Puebla.
- MONSALVATJE, Francesc (1889). *Noticias históricas*. Olot: Impr. Juan Bonet.
- OLIVARES, Jordi (1995). *Comunitats rurals en terres de baró. Conflictes i litigiositat a la Reial Audiència de Catalunya, 1591-1658* (Tesi doctoral inèdita). Institut Universitari Jaume Vicens i Vives.
- PADRÓS, Joan Antoni (1988). «Una aproximació al creixement olotí del segle XVI», *Vitrina*, 3, p. 53-62.
- PADRÓS, Joan Antoni (1995a). «Homes i deutes a la vall d'en Bas, 1530-1581», Tercer Cicle d'Història Econòmica, UAB.
- PADRÓS, Joan Antoni (1995b). «Senyors i pagesos a la vall d'en Bas (segle XVI)», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 13, p. 27-46.
- PADRÓS, Joan Antoni (1997). «Els masos i el crèdit. Moments de l'endeutament a la Vall d'en Bas (segle XVI)», a *Recerques*, 35, p. 7-25.
- PADRÓS, Joan Antoni (2000). «Pere Compte necesita ayuda. Endeudamiento y límites de la solidaridad campesina en la Cataluña del siglo XVI», *Historia agraria* 20, p. 41-60.
- PADRÓS, Joan Antoni (2019a). «Una dona que fuig. Una aproximació a la situació de les dones d'Olot (segle XVI)», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 30, p. 15-78.
- PADRÓS, Joan Antoni (2019b). «'Mala vida'. Nivells de violència contra les dones a Olot i la Garrotxa (segle XVI)», *Manuscripts*, 39, p. 59-86.
- PADRÓS, Joan Antoni (2021). «'Atura companyó'. Domenjó de Bigorra i altres bandolers de la Garrotxa (segle XVI)» *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 32, p. 49-132.
- PAGÈS I PONS, Joan (1984). *Les Preses i el monestir de Sant Benet de Bages*, Olot: Alzamora.
- PAGÈS I PONS, Joan (1987-1992). *Els senyorius alodials en el vescomtat de Bas a la Baixa Edat Mitjana*. Olot: Ajuntament de la Vall d'en Bas-Diputació de Girona, 1992, II, p. 165-248.
- PUIGVERT, Xavier (1996). *La reconstrucció de la vila d'Olot després dels terratrèmols*. Olot: Museu Comarcal.
- SERRA, Eva (1980). «El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe», *Recerques* 10, p. 17-32.
- SERRA, Eva (1987). «Tensions i ruptures de la societat catalana en el procés de formació de l'Estat Modern: una reflexió», *Manuscripts*, 4-5, p. 71-79.
- SERRA, Eva (1988). *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat, 1590-1729*. Barcelona: Crítica.
- SERRANO, Lluís (2012). «Bans, aigües i drets de propietat en el segle XIX», *Estudis d'història agrària*, 24, 347-361.

- SOLÀ, Xavier (2003). «Bisbes, clergues i feligresos. Les parròquies de les valls de Bas, Hostoles i Amer en els segles XVI i XVII a través de les visites pastorals», *Pedralbes*, 680.
- SOLÀ, Xavier (2005). «La Reforma catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)» (Tesi doctoral inèdita). Girona: UDG.
- SOLÀ, Xavier (2014). «Història, arquitectura i paisatge de la pedra seca a la Garrotxa. El cas del Bosc de Tosca». *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 25, p. 31-57.
- SOLÀ, Xavier; BROSÀ, Arnau; COLLELL, Xevi; GUTIÉRREZ, Jesús; PUJOLRIU, Joan; BORRÀS, Jaume (2021). *La cultura de l'aigua a la Vall d'en Bas*, Olot, PEHOC.
- SOLÀ-MORALES, Josep M. de (1970). «La immigració francesa a Olot, els segles XVI i XVII», *Miscel·lània històrica d'Olot i comarca*. Olot: Edicions Municipals, p. 17-76.
- SUBIÑÀ, Enric (2017). «El Maresme medieval. Exemples concrets de comunitats pageses» (Tesi doctoral inèdita). Universitat de Barcelona.
- SUBIÑÀ, Enric (2019). «El mas a Argentona als segles XIII-XIV», *In Maritima*, 2, 2019, p. 171-212.
- TELLO, Enric (1997). «La conflictividad social en el mundo rural catalán, del Antiguo Régimen a la Revolución liberal, 1720-1833», *Historia agraria*, núm. 13, p. 89-104.
- VALLS, Francesc (1990). «Creixement agrari i diferenciació social pagesa a la comarca d'Anoia entre començaments del segle XVI i mitjans del XVII», *Pedralbes*, 10, p. 99-136.
- VILAR, Pierre (1964). *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Barcelona: Edicions 62.